

MONUMENTE GOTICE DIN TÎRGOVIȘTE (I)

Radu Gioglovan

În Tîrgoviște există mai multe monumente întregi în stil gotic și elemente dispartate la diferite biserici din oraș, precum și în lapidariul muzeului. Cele mai multe datează din sec. XVII, începînd cu biserica Stelea, construită în stil gotic moldovenesc cu elemente de parament muntenesc. Elementele ornamentale ale ctitoriei lui Vasiie Lupu — ancadramente de uși și ferestre cu profilele lor, baluștri și toruri — au influențat construcțiile religioase ale bisericilor Tîrgului, Sf. Împărați, Sf. Nicolae-Andronești, casa Crețuleștilor ș.a. Elemente gotice dispartate se găsesc printre pietrele de la vechea Mitropolie, construită de Neagoe Basarab la începutul secolului al XVI-lea, demolată la sfîrșitul secolului trecut. Ornamentele gotice se datorează pietrarilor sași Georgius Zigelerus și Iohannes Ahs, chemați din Transilvania. Din secolul al XVI-lea datează și lintelul cu inscripția votivă incastrat deasupra unei intrări astupate de pe fațada sudică a bisericii Sf. Vineri. Alte elemente gotice, cele mai valoroase din punct de vedere artistic, se găsesc funcționale la biserica Crețuleștilor — un portal, ancadramentele a trei ferestre de pe fațada sudică și masa proscomidiei, datînd din sec. XV—XVI.

Comunicarea noastră se referă numai la aceste ultime elemente, al căror trecut antrenează o incursiune în istoria bisericilor romano-catolice din Tîrgoviște, pentru a putea explica datarea și împrejurările migrării lor la biserica Crețuleștilor. Totodată, istoria bisericilor romano-catolice este strîns legată de istoria unora dintre cele mai vechi populații ale orașului Tîrgoviște, aceea a sașilor. Relațiile documentare asupra bisericilor catolice cuprind informații politice, social-culturale, și demografice asupra acestei populații care a avut un rol important în istoria orașului.

Precizăm de la început că, în prezent, în Tîrgoviște există o singură biserică romano-catolică, Bărăția, situată pe strada cu același nume, cu hramul Sf. Maria. După mărturiile călătorilor străini și după alte izvoare, în Tîrgoviște ar fi existat două unități de cult catolic : o biserică parohială — a sașilor din oraș, și o mănăstire franciscană. Una din ele a dispărut pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, după ce stătuse multă vreme ruinată și locul i-a fost ocupat de proprietăți particulare, așa încît, pe la sfîrșitul sec. al XIX-lea nu se mai știa unde a fost situată. Cealaltă a funcționat pe locul Bărăției de azi, actuala biserică fiind construită din nou în 1897—1898.

Se știe că la Tîrgoviște a existat o veche colonie săsească, grupată în jurul unei piețe permanente și a unei biserici romano-catolice, piața fiind lângă o biserică după vechile tradiții ale bazilicii forense, cum se obișnuia în vechile centre orășenești germane, ca și la Brașov, Sibiu, unde piața se afla lângă biserica Neagră și primărie. La Tîrgoviște, unde primăria nu se afla în mîinile sașilor, nu s-a construit o clădire pentru aceasta.

Nu se cunoaște data instalării acestei colonii la Tîrgoviște, deoarece nu s-a păstrat nici un act în acest sens. Se presupune că sașii de la Tîrgoviște au venit din rîndurile celor de la Brașov, cu scopul lărgirii pieței de desfacere a produselor meșteșugarilor de acolo, precum și a produselor din centrele manufacturiere apusene — majoritatea fiind ei înșiși negustori și meșteșugari. Vremea stabilirii acestei colonii la Tîrgoviște ar putea fi cuprinsă între alegerea orașului drept reședință domnească, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, și data celui mai vechi privilegiu comercial pe drumul Branului, dat brașovenilor la 20 ianuarie 1368 de voievodul Vladislav I-Vlaicu. Ținînd însă seama de existența unei colonii săsești mult mai veche la Cimpulung-Muscel și de mulțimea mormintelor din cimitirul bisericii sașilor, oseminte omenești găsindu-se chiar sub pardoseala altarului, data stabilirii primelor familii de sași la Tîrgoviște ar putea fi avansată cu cel puțin jumătate de secol, adică pînă în jurul anului 1300. Fiind meșteșugari și negustori, ei au creat prima piață permanentă la Tîrgoviște — din care s-a dezvoltat cu timpul Tîrgul de Sus, avînd prin aceasta un rol important în transformarea așezării-gază din „tîrg“ în „oraș“. Tîrgurile ocazionale, mai vechi decît venirea sașilor, care se țineau la anumite sărbători, au continuat să existe și s-au desfășurat pe locul acestei piețe cît timp a permis spațiul construit din jur. După instalarea sașilor la Tîrgoviște s-a instituit și un tîrg săptămînal, organizat în aceleași zile ca și la Brașov, în fiecare joi și vineri, la care avea o largă participare atît meșterii și negustorii sași, cît și producătorii locali din Tîrgoviște și împrejurimi. Piața permanentă se afla în întîmpinarea drumului Branului sau al Brașovului, din care s-a păstrat pînă astăzi un fragment pe „Strada Brașovului“, al cărei nume nu-și găsește altă explicație. Înainte de construirea podului Mihai Bravu chiar strada cu același nume se chema Ulița Brașovului. În fața acestei ulicioare, alături de piață, „vicino alla piazza“ se afla **biserica sașilor**, între actualele străzi Mihai Bravu și Nicolae Bălcescu.

În istoria zbuciumată a orașului coloniștii sași au petrecut aceleași bucurii cu băștinașii români în timpuri de pace și au îndurat aceleași necazuri în vremuri de restriște, ale calamităților naturale și mai ales ale pustiitoarelor năvăliri otomane și tătărești, sfîrșind pînă la urmă a se contopi cu masa populației majoritare.

Schimbările economice și culturale ale sașilor din Transilvania cu centrele manufacturiere și cu instituțiile de cultură apusene i-au pus în legătură cu cuceririle științifice și tehnice de acolo, precum și cu curentele social-culturale ale vremii printre care cu diferite curente ale reformei religioase din secolul al XVI-lea. Sașii din Transilvania au adoptat în majoritate luteranismul, în timp ce populația maghiară calvinismul. Mulți au păstrat în continuare catolicismul. Monumentele lite-

rare reprezentative ale ofensivei Reformei în țările române au fost **Catehismul românesc** din 1544, de la Sibiu, cel german de la 1548 de la Brașov și **Întrebarea creștinească** din 1559 tipărită de Coresi la Brașov. Rezultatul acestei activități de propagandă a fost constituirea comunităților luterane și calvine din Transilvania, în timp ce comunitățile săsești de la Cîmpulung, Tîrgoviște și Rîmnicul Vilcii au îmbrățișat luteranismul, folosit pentru cult vechile lor biserici romano-catolice.

Cele mai vechi informații despre unitățile de cult romano-catolice și luteran din Tîrgoviște sînt relațiile călătorilor străini în trecere prin oraș, unii dintre ei misionari și călugări deservenți ai mănăstirii catolice din Tîrgoviște, toți romano-catolici. Nu avem nici o relație din partea vreunui reformat cu privire la unitățile de cult din Tîrgoviște.

Cea mai veche informație despre o biserică romano-catolică la Tîrgoviște provine de la Francesco della Valle din Padova, însoțitor al lui Aloisio Gritti, prin Țara Românească spre Ungaria în anul 1532, cînd a trecut prin Tîrgoviște. „În acest oraș — scria el — a fost înălțată o biserică a Sf. Francisc, avînd cîțiva călugări observanți, care fac slujba bisericească potrivit regulilor bisericii romane”.¹ Mănăstirea era mai veche decît anul 1532, deoarece, din socotelile Brașovului pe anul 1521 aflăm că de acolo a fost trimis un sol cu scrisori la gardianul mănăstirii din Tîrgoviște, și, după cîtva timp, în același an, s-a plătit întreținerea unor „frați minoriți din Tîrgoviște”.²

Din relația lui Della Valle s-ar putea înțelege că în 1532 nu exista în Tîrgoviște decît o singură biserică romano-catolică, cu hramul Sf. Francisc. Dar, călătorul nu-și propunea să descrie toate bisericile catolice din Tîrgoviște, ci consemna ca eveniment important construcția unei biserici de mănăstire, informație care impresiona favorabil pe fruntașii Veneției, cărora le era destinată relația, într-o vreme cînd ofensiva Reformei în Europa apuseană cîștiga tot mai mult teren. După termenii relației, biserica era de curînd construită, cu totul din nou.

Altă informație se datorează lui Jeronim Arsengo, călugăr conventual trimis de episcopul de Nona din Dalmația pentru a se informa despre starea catolicismului în Țara Românească, unde domnea Alexandru al II-lea Mircea, căsătorit cu Ecaterina Salvaresso, catolică. Arsengo relatează, în 1581, că în Tîrgoviște, sînt „22 case de sași catolici, 130 de inși de rit roman și de limbă germană, maghiară și română. Ei mărturisesc că aparțin bisericii catolice și, din lipsă de preoți, au un preot luteran, pe care îl silesc să facă slujba după ritul nostru. Sînt oameni săraci, de meserie dăltuitori, lucrători la cuptoare și săpători și sînt supuși domnului Țării Românești. Fiind oameni simpli și lipsiți de preoți catolici, se lasă împinși în multe rătăcirii ale credinței; au părăsit cu ușurință pe preotul lor luteran și îndată ce am venit aici l-am trimis pe fratele Celestino să vadă de ei și să înlătore pe acel preot; și sper întru Domnul ca să dea roade, deoarece a învățat limba românească și parte din ei îl vor. În acel loc se află două biserici catolice: una este a Sf. Francisc, dar e distrusă și de 10 ani este lipsită de slujitor. În clipa de

1. *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 322.

2. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, 1886, p. 341, 346.

față locuiește acolo fratele Celestino, a început să clădească din nou chiliile ; biserica este în stare bună, are nevoie de puțină refacere ; nu are odăjdii pe altar în afară de cele ale fratelui. Mănăstirea are o grădină frumoasă ; fratele trăiește din pomană și din ajutorul ce-l primește de la doamna Țării Românești (Ecaterina Salvaresso, mama domnului Mihnea Turcitul, prima domnie 1577—1588). Cealaltă biserică se numește Sf. Maria. E înzestrată cu obiecte de cult, anume 6 feloane de catifea roșie, 6 stihare, 7 potire de argint, 5 discuri de argint, 2 cruci de argint și cădelniță de argint, un tabernacol de argint și o vie. Toate aceste lucruri le țin sașii. Vinul pe care îl produc din vie îl dau preotului care slujește la aceea biserică”.³ Deși scrisese că biserica era distrusă și de 10 ani lipsită de slujitor, continuă mai jos că „biserica este în stare bună, are nevoie de puțină refacere”. „Distrusă” era în realitate mănăstirea, unde abia în ultimul timp venise fratele Celestino, care începuse să reclădească chiliile. Cam în aceiași termeni prezintă Arsengo și situația catolicilor de la Cîmpulung : mănăstirea franciscană dărăpănată, iar în biserica sașilor slujea un luteran ; tot așa și la Rm. Vilcea. Arsengo nu voia să-și indispuină superiorul cu prezentarea adecvată a situației dezolante a catolicismului în Țara Românească : deși credincioșii sași se declarau romano-catolici, în bisericile lor slujeau pastori luterani în toate cele trei comunități de la Tîrgoviște, Cîmpulung și Rm. Vilcea. Arsengo identifica exact cele două unități confesionale de la Tîrgoviște, în 1581 : una era mănăstirea, cu o biserică închinată Sf. Francisc, iar cealaltă era biserica parohială a sașilor, deservită de un luteran, pe care urma să-l îndepărteze fra Celestino, după îndemnul date de Arsengo, care insistat în acest sens și în anul următor, la 16 martie 1582.⁴ Se pare totuși că n-a avut succes, deoarece în 1596 își aroga această izbîndă Francesco Pastis.

În privința situației mănăstirii catolice există și informația din 1578—1579 din scrisoarea doamnei Ecaterina Salvaresso către sora ei Marioara Vallarga, călugăriță catolică la Murano : „mi-ai scris domnia ta cum că se găsește aici o biserică frîncă și vrei să vii aici și în această privință ce să-ți scriu domniei tale ? Ești adevărat, sora mea, ești singele meu și te iubesc și te doresc, dar locul acesta nu suferă ce au de atîta vreme să mă port după rîtul grecesc și sora noastră (Lucreția) tot așa și acuma domnia ta să vii să mergi la o biserică frîncă și noi, pe de altă parte, la altă biserică, greccască. E rușine și ne disprețuiește lumea”.⁵ Nici un cuvînt despre o biserică cu mănăstire „distrusă” și nici despre lipsă de slujitori în cei zece ani dinainte de 1581, dacă nu cumva doamna Ecaterina tănuie adevărata situație. De altfel, Arsengo nota că relația lui se baza pe informațiile primite de la fra Celestino. Ca și Arsengo prezintă statistica demografică Giovanni Botero în 1596, după informațiile culese personal din călătoriile cu zece ani mai înainte, dar și din rapoartele primite la Congregația propagandei de la Roma, în slujba căreia a lucrat timp de 13 ani, în cadrul Contrareformei.

3. *Călătorii străini*, II, 1970, p. 509—510.

4. E. Fermeudziu, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1887, p. 10, 13.

5. N. Iorga, *Contribuțiunile la istoria Munteniei*, București, 1896, p. 30.

El scrie că la Tîrgoviște sînt „22 case de sași catolici de limbă germană și maghiară. Au două biserici, una a Sf. Francisc, măcar că ruinită, alta a Sf. Maria ; dar din lipsă de preoți catolici se slujesc de un luteran“, ca și la Cîmpulung și Rîmnicul Vîlcea. Se inspira, desigur, din rapoartele cu informațiile lui Arseno.⁶

Ceva mai tîrziu, călugărul franciscan Francesco Pastis din Candia (Creta), misionar în țările române de prin 1589, după ce a stat prin Moldova, și Țara Românească a reușit să se introducă duhovnic temporar al principelui Transilvaniei, Sigismund Bathory. După cîtva timp a ajuns în mănăstirea franciscană de la Tîrgoviște și, probabil, în baza unor recomandări, i s-a încredințat titlul de gardian (stareț) al mănăstirii. Se pare că avea și alte rosturi, pe lîngă cele religioase, deoarece pe la începutul anului 1595, alerga la Alba Iulia pentru a alarma pe principe despre un zvon că locuitorii din Țara Românească intenționau să lichideze detașamentul trimis de Bathory pentru că refuzase să participe la luptele lui Mihai Viteazul la Stănești și Putineiu împotriva tătarilor. El a continuat să rămînă în Transilvania pînă la expediția din octombrie 1595 în Țara Românească, în calitate de confesor de ocazie al principelui, păstrîndu-și și titlul de gardian al mănăstirii franciscane din Tîrgoviște. Într-o relație de prin 1596 către „sanctitatea voastră“, probabil papa Clement al VIII-lea, fra Francesco relata că „în orașul Tîrgoviște din Țara Românească sînt două biserici în care se slujește după ritul roman : una este a sașilor, iar cealaltă este mănăstirea în care stau călugării franciscani. Acești călugări slujesc în amîndouă bisericile și cei care trăiesc după ritul roman sînt sași și sînt vreo 30 de familii și cîțiva raguzani ; și acei sași trăiau mai înainte după ritul luteran și aveau un preot luteran. După ce am venit eu și am avut acel loc sub conducerea mea, i-am convertit și am alungat pe preotul lor ; din mila lui Dumnezeu au trăit și trăiesc și acum după ritul roman“.⁷ Numai despre bisericile catolice din Tîrgoviște informa fra Francesco cu privire la Țara Românească, pe cînd din Moldova enumera 17 biserici, plus mănăstirea franciscană de la Bacău, ceea ce dovedește că era mai bun cunoscător al situației catolicismului din Moldova decît asupra celui din Țara Românească, unde nu cunoștea decît bisericile catolice din Tîrgoviște. De altfel, fra Francesco l-a însoțit pe Sigismund Bathory la Alba Iulia după campania din 1595, păstrîndu-și calitatea de confesor al acestuia, îngrijorînd forurile superioare catolice pentru influența sa asupra principelui, despre care cardinalul secretar al papei scria că : „am dori pe lîngă altețea sa un duhovnic sau teolog de altă forță decît cum auzim că este călugărul său candiot“, mai ales că se cunoșteau la Roma înclinările principelui spre calvinism. Este explicabil conținutul relației în atmosfera de suspiciuni de la Roma care plana asupra lui. În tot cazul, pastorul luteran se pare că a plecat de bunăvoie, nu alungat de fra Francesco, deoarece biserica sașilor fusese ruinită în timpul ocupației turcești din 1595 și de atunci nu se va mai reface. Însăși colonia săsească se destramă,

6. *Călători străini*, III, 1971, p. 576.

7. *Ibidem*, p. 639.

mulți membri ai ei mutându-se în alte localități. Este sugestiv conținutul cărții județului Tudoran cu cei 12 pîrgari ai Tîrgoviștei din 15 decembrie 1585, care întărea mănăstirii Panaghia daniile lui Mihail clucer, „niște case, anume casele de la Barați, de lîngă apă... care au fost ale Herjei, care a dat acele case baraților, de moartea Herjei, cu limba ei. Și iar a cumpărat Mihail clucer o casă de la Istdan sasul. Și iar a cumpărat altă casă de la Gheorghe al Blăjoei... și iar a cumpărat o casă de la Andrei sasul... și iar a cumpărat o casă de la Andrei lăcătariul... și iar a cumpărat și alt loc de grădină de la Ana... și alt loc de la Pătru Bățșar... și iar a cumpărat un heleșteu de la Gheorghe Botezat“, locuri și case pe care clucerul Mihai le-a dăruit apoi mănăstirii Panaghia „zidită de el“.⁸

Nu mai puțin elocvent este și actul domnului Radu Șerban prin care întărea, la 12 aprilie 1607, marelui spătar Mirza un loc de casă cu pivniți, „din sus de curtea domniei mele, aproape lîngă biserica săsească... pentru că acest loc a fost al lui Jeva Frîncul de demult“,⁹ care părăsise Tîrgoviștea.

Memorialul lui Franco Sivori, unul dintre secretarii domnului Petru Cercel (1583—1585) amintește numai că domnul „a dat venituri bune pentru 6 călugări din ordinul Sf. Francisc, ce aveau o biserică frumoasă în care se slujea după ritul roman, unde mergeam noi, toți italienii, francezii și mulți raguzani, care fac negoț în Țara Românească“.¹⁰

„La călugării franciscani“ a fost găzduit în noaptea de 26/27 iunie 1585 Jacques Bongars și prietenul său Guillaume Lenormand în călătoria lor spre Constantinopol,¹¹ ceea ce dovedește că la acea dată mănăstirea se afla în bună stare pentru a oferi ospitalitate.

Ocupația otomană din septembrie–octombrie 1595 a ruinat biserica sașilor, deoarece informațiile ulterioare nu o mai amintesc decît ruinată, cu excepția relației lui Francesco Pastis. Istoricul și arhitectul militar Filippo Pigafetta, participant la aceste lupte, făcînd parte din corpul expediționar trimis de marele duce de Toscana în ajutorul lui Sigismund Bathory, nota într-o scrisoare din 18 octombrie 1595, trimisă din Tîrgoviște, cancelarului Belizarie Vinta, că „în această cetate se află biserica nouă a Sf. Francisc, unde stau cițiva călugări“.¹² Într-o altă relație din 1598, arhitectul militar nota că Sinan pașa, așezîndu-și tabăra la Tîrgoviște, a făcut „o mică întăritură în jurul palatului domnesc și al bisericii călugărilor Sf. Francisc“.¹³ Se referea desigur la biserica sașilor, care se găsea mai aproape de Curtea domnească și care, ruinată cum se afla după ocupația otomană, era revendicată de călugării franciscani, la a căror biserică mergeau sașii care mai rămăseseră în Tîrgoviște. De altfel, prin însăși construcția ei, numai clopotnița îi apărea mai tîrziu lui Baksic „ca o fortăreață“, cu atît mai mult întregul ansamblu eclesiastic.

8. Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVI, col. 5, București, 1952, p. 282, nr. 230.

9. D.I.R., B., Ț.R., veacul XVII, vol. I, nr. 242, p. 256.

10. Călători străini, III, p. 12.

11. Ibidem, p. 161.

12. Ibidem, p. 550.

13. Ibidem, p. 561.

Descriind luptele de la Tîrgoviște, Baltasar Walter nota că „Mihai, împreună cu Sigismund, alergă de la latura munților și a Ialomiței spre o biserică, depărtată de fortăreață în distanță de o lovitură de săgeată (din 40 de biserici unele erau asemănate pămîntului, celor rămase îndată li se făcură învelișuri); înălță două mitive ca turnurile, dispuse unele din tunurile aduse cu sine, bate cu tărie inamicul închis de ambele părțile și alergînd la o altă biserică cu mult mai aproape de fortăreață“ din Curtea domnească, continuă lupta pînă la victorie.¹⁴ După descriere, prima biserică spre care s-au îndreptat aliații era biserica sașilor, iar a doua, cea ortodoxă, cu hramul Sf. Mina, la cca. o sută metri de Turnul Chindiei. Ruinată de turci, zidurile i-au fost folosite pentru organizarea ofensivei împotriva garnizoanei din palanca lui Sinan pașa. Mivilele ridicate de aliați, pe care s-au așezat tunurile, folosind și zidurile bisericii, i se păreau lui Pigafetta o întăritură pe care însuși a vizitat-o la întoarcerea de la Giurgiu.

Andrei Bogoslavici, călugăr observant din Mănăstirea Zeleзна, a ajuns la Tîrgoviște la cererea domnului Radu Mihnea către episcopul catolic de la Sofia, de a cărui eparhie depindea mănăstirea. La 30 septembrie 1614 domnul cerea încă 4 călugări, arătînd că mănăstirea avea suficiente venituri pentru a asigura existența a 6 persoane și, la nevoie, însuși domnul era gata să le vină în ajutor.¹⁵ Veniturile date mănăstirii erau amintite și de Sivori și se aflau înscrise în vreun document, deoarece un privilegiu era reinnoit de domnii următori, Radu Șerban (1601—1611), Gavriil Movilă (1618—1620), Radu Mihnea (1620—1623), Alex. Coconul (1623—1627) și Alex. Ilieș (1616—1618; 1627—1629), în a cărui a doua domnie se cerea scutire pentru Damian Frîncul și alți 5 oameni care slujeau în mănăstirea și biserica italiană „di San Francesco din Baracilor“.¹⁶ Într-o relație din 1623, Bogoslavici scria că domnul Radu Mihnea „locuiește mai mult în orașul numit Tîrgoviște, unde avem o mănăstire și o biserică închinată Sf. Francisc. Acea mănăstire este ruinată din cauza războaielor neîncetate și a urii pe care o au schismaticii pentru că în acel oraș sînt catolici; mai avem o altă biserică, însă fără acoperiș, care cîndva a fost catedrală, închinată Sf. Margareta“.¹⁷ Hramul amintit de Bogoslavici nu se mai amintește în alt izvor și a fost, probabil, un al doilea hram al bisericii Sf. Maria, sau, mai curînd, o confuzie.

Cele mai ample descrieri ale bisericilor catolice din Tîrgoviște au rămas de la P.D. Bakšić, episcop catolic la Sofia, în dioceza căruia se aflau bisericile catolice din Țara Românească. Bakšić a vizitat prima dată bisericile din Tîrgoviște la 1 septembrie 1640, chemat de călugării franciscani pentru sfințirea bisericii mănăstirii, restaurată de curînd. „În acest oraș se află biserica și mănăstirea închinată Maicii Domnului „dedicată alla Madona“, lungă de 20 de pași și lăcă de 10“. Lipită de biserică se află clopotnița, cu două clopote și într-o parte a primului nivel se află sacris-

14. I. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România, I*, București, 1868, p. 33.

15. E. Fermezdziu, *op. cit.*, p. 15-16.

16. N. Iorga, *Acte și fragmente, I*, București, 1895, p. 66.

17. *Călători străini, V*, p. 8-9.

ția. Restaurarea se datora faptului că „această biserică este foarte veche și era aproape să se prăbușească, dar acum au renovat-o și i-au schimbat lemnăria de deasupra, împreună cu acoperișul. Pe dinăuntru este neagră de tot, din cauză că anul trecut (1639, în lupta de la Ojogeni, pe Prahova) domnul prinzind în război 500 de moldoveni, care erau aproape toți răniți, i-a adăpostit în biserica noastră și, fiind frig, au făcut atita foc în biserică de părea o bucătărie...¹⁸ Mănăstirea este lipită de biserică. Mai cînt acolo două case și un loc frumos împrejur, iar alături o grădină“. Au avut și un sat (Șotinga), dar locuitorii au fugit. „Aproape de piață se mai află o altă biserică, mare și frumoasă, care este a catolicilor noștri, închinată Sf. Francisc, dar este ruinată ; n-au mai rămas decît zidurile. E lungă de peste 40 de pași și lată de 14, are ferestre mari, făcută din piatră albă, în formă de cruce și o clopotniță mare, ca o fortăreață. Această biserică stă părăsită : într-o parte, chiar s-au lăsat zidurile. Ni se spune că un român clădea o biserică în alt loc (probabil Dimitrie Buzinca, marele sluger, în 1639, ctitorul bisericii Sf. Dumitru) și începuse să ia piatra și alte materiale de la această biserică și catolicii noștri, văzînd acest lucru, s-au plîns domnului, care a dat îndată poruncă să nu se mai atingă nimeni de nimic“.¹⁹

Într-o altă vizită, episcopul a ajuns la Tirgoviște la 13 noiembrie 1648. „Am tras la mănăstire după cum este obiceiul, — scria Bakšić — dar am găsit toate casele și grajdurile pîrjolate“, fiind nevoit să ceară ospitalitatea catolicului Mascelini, medicul domnului Matei Basarab. A vizitat biserica mănăstirii la 15 noiembrie 1648. Ca și în vizitele din 1640, episcopul înregistra toate lipsurile bisericii, manifestîndu-și nemulțumirea că mănăstirea se afla în mîinile minoriților conventuali prin decretul congregației propagandei, luată de la observanți, în rîndul cărora se afla el însuși. Biserica era de zid, nezugrăvită, fără amvon, cu 3 ferestre, acoperită cu șindriță și pardosită cu cărămizi, cu două uși : una mare către apus, spre strada cea mare, și cealaltă spre interiorul mănăstirii. Spre răsărit de biserică se afla cimitirul. Clopotnița avea forma unui turn. „Cît privește patronul bisericii, unii spun că biserica ar fi închinată Sf. Fecioare, alții că ar fi închinată Sf. Francisc ; acte scrise nu se găsesc ; nu se face slujbă pentru hram : se slujește după ritul romano-catolic, în limba latină“.²⁰ În această relație episcopul renunță la afirmația din 1610 că biserica mănăstirii avea hramul Sf. Maria și cea ruinată Sf. Francisc, lăsînd totuși să dăinuie confuzia asupra hramurilor. Nota că domnul Matei Basarab se opunea ca mănăstirea să fie împărțită între conventuali și observanți, deși papa aprobase împărțirea și era de asemenea împotriva „să fie refăcută acea biserică mare care este dărîmată, spunînd că ajunge pentru papistași o singură biserică“.²¹ Bakšić auzise că provincialul Belardino, starețul mănăstirii, ceruse învoirea domnului să dărîme biserica cea mare „adică zidurile ei (deoarece nu se mai află altceva) și să facă din acel ma-

18. P. Chihala atribuie tătarilor acest sacrilegiu, invocînd și autoritatea istorică a prof. C.C. Giurescu, care nu a susținut niciodată așa ceva (*Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 359).

19. *Călători străini*, V, p. 213-215.

20. *Ibidem*, p. 256-257.

21. *Ibidem*, p. 159.

terial nu știu ce la mănăstire“, dar domnul nu a îngăduit „și astfel, acea biserică stă așa dezvelită și în jurul ei s-au clădit multe case“.²²

Ultima vizită a făcut-o Bakšić la Tîrgoviște în 1653 și a fost găzduit chiar la palatul domnesc. „La 16 februarie am vizitat biserica din orașul Tîrgoviște, unde se află un frate minorit conventual. Hramul bisericii nu se cunoaște, negăsindu-se însemnat niciăieri. Călugării conventuali o numesc Sf. Maria și alții Sf. Francisc“.²³ De data aceasta episcopul justifică și cauza confuziei hramurilor : conventualii fuseseră cei care dăduseră mănăstirii hramul Sf. Maria, din zel, pentru cultul Madonei, mai ales că titulatura acestui hram — biserica sașilor — nu mai funcționa. Prin aceasta se și explică de ce nu se mai cunoșteau hramurile celor două biserici la mijlocul secolului al XVII-lea, cel puțin pentru Bakšić, deoarece alți călători ulteriori le numeau corect, cu hramurile respective. Nu este exclus ca Bakšić să fi intervenit intenționat în dănuirea confuziei asupra hramurilor, cu scopul de a justifica luarea pe seama mănăstirii a bunurilor bisericii. Gabriel Mancić Tomassy, în 1660, arăta că în Tîrgoviște erau două biserici, una cu numele Santa Maria Gratiarum, biserică mare, dar numai zidurile, fără acoperiș. În 1659, sau mai curînd în 1658, din porunca domnului Mihnea al III-lea Radu (1658—1659), a fost curățată atît pe dinăuntru, cît și pe dinafară, și se făcuse planul de a fi refăcută, dar turburările nu au permis ; cu 5—600 de scuzi s-ar fi putut restaura. Cealaltă era a Sf. Francisc, „unde stau frați de la custodia Bulgariei în mănăstire, dar sînt deja doi ani de cînd atît mănăstirea cît și biserica au fost arse de tătari“, care sprijiniseră luarea tronului de către Mihnea Radu în 1658. Înainte de invazie fusese „în bună parte edificată cu ajutorul principelui“ Constantin Șerban (1654—1658). Lîngă mănăstire era grădina „all'italiana“,²⁴ decît care alta asemănătoare nu se mai afla în toată Țara Românească.

Dintr-o scrisoare a lui fra Antonio Angelini din 12 iunie 1682 aflăm că biserica mănăstiri franciscane era descoperită, iar mănăstirea era adăpostită în dughene din scînduri²⁵.

În 1689 măsătirea nu avea decît doi călugări. În anul următor episcopul Nicopolei, Antonie, raporta că tătarii au jefuit mănăstirea franciscanilor din Tîrgoviște²⁶, iar domnul Brîncoveanu dădea în același an un act în care scria că „acum întîmplîndu-se de au venit nemții și tătarii aici în țară și prădînd această sfîntă mănăstire de i-au luat tot ce au avut“, i-au distrus și documentele de scutire de dări a celor 5 case de ru-mâni din Șotînga²⁷.

Del Chiaro, secretarul domnului Brîncoveanu, amintea mănăstirea franciscanilor pe care o jefuiseră tătarii, precum și „rămășițele unei biserici cu clopotnița ei, care a fost a sașilor catolici“. Barații trăiau din veniturile cîtorva terenuri, vînzarea vinului produs în vilele lor și o can-

22. *Ibidem*, p. 260.

23. *Ibidem*, p. 269.

24. E. Fermendziu, *op. cit.*, p. 268-269.

25. *Diplomatarium italicum*, I, Roma, 1925, p. 133, nr. 33.

26. E. Fermendziu, *op. cit.*, p. 308.

27. Biblioteca Academiei R.S.R., ms. CX/190.

titate de grâu pe care le-o dăruia în fiecare an domnul, „care deosebit mai varsă gardianului franciscan din Tirgoviște și o parte din vinărici și alte impozite”. În biserică se afla o orgă care atrăgea curiozitatea valahilor în timpul slujbei și o icoană a Sf. Francisc, pictată de un român care învățase această artă la Veneția²⁸.

La 14 noiembrie 1726, Nicolae Mavrocordat scutea de dări patru slugi pentru treaba și ajutorul baraiților de la Tirgoviște²⁹.

Războiul austro-turc din 1738 a prefăcut în cenușă atît mănăstirea, cit și biserica și nu se va mai ridica decît biserica, în 1897—1898. Mănăstirea a continuat să funcționeze în casa de peste drum. Sulzer, secretarul domnului Alex. Ipsilanti, nota în 1781 că „franciscanii din provincia Bulgariei au aici o biată reședință care întreține doi sau cel mult trei frați³⁰.

În 1752 domnul Matei Ghica scutea de pogonărit și vinărici cele 25 pogoane de vie ale bisericii baraiților din Tirgoviște, cum fusese și la alți domni dinainte și pe vremea tatălui său, Grigore Ghica (1733—1735); 1748—1752).

În 1795 Alexandru Moruzi dădea baraiților de la Tirgoviște dreptul să primească pe fiecare an cîte 50 bolovani de sare de la Ocnița „fiindcă această milă au avut-o și de la alți frați domni de mai înainte³¹”, iar în 1824 Grigore Ghica reinnoia un act din 1754, scutind pe seama mănăstirii 4 oameni, un vier și 150 de oi de dări, precum și vinăriciul unei pivnițe din Tirgoviște, în care se vindea vinul mănăstirii.

Informațiile călătorilor străini și ale documentelor interne sînt completate de „Istoria mănăstirii catolice de la Tirgoviște”, redactată în anul 1761, publicată de B.P. Hașdeu³², cu textul latin și traducerea românească. După cum arată titlul, „Istoria” se ocupă numai de mănăstire și o singură dată se referă la biserica sașilor, amintind că „la marginea teritoriului mănăstirii noastre, în direcția fluviului, se văd încă ruinele anticului templu al sașilor catolici, înăbușite astăzi prin bordeiele românilor”. Autorul istoriei afirmă că s-a informat din notițele preoților mai vechi, pe care le-a încadrat în datele istorice despre Țara Românească cunoscute la data redactării, deși Bakšić scria că n-a văzut nici un act în vizita sa din 1648. Analizînd critic opiniile unor preoți mai vechi privitoare la întemeierea mănăstirii, care s-ar fi datorat, Sf. Ioan de Capistrano, prin 1225, an înscris pe un turn vechi „în dealul cimitirului”, conchide că anul a fost greșit citit, deoarece Ioan de Capistrano a trăit cu peste două veacuri mai tirziu. Mănăstirea exista totuși dinainte de Capistrano, autorul aducînd ca dovadă existența unui vas de piatră pentru abluțiuni din biserica mănăstirii, pe care era înscris anul 1417, propunînd ca dată a întemeierii mănăstirii de la Tirgoviște anul 1300, ca și pentru celelalte

28. *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p. 11 (trad. S. Cris - Cristian).

29. N. Iorga, *Studii și documente*, II, București, 1901, p. 231.

30. Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinische Daciens Was ist der Valachen...*, I, Viena, 1781, p. 321 : „Vergleichen haben die P. Franziskaner von der bulgarischen Provinz hier eine, obschen arme Reidens die nur zwern oder höchstens drei Ordensbrüder ernähret”.

31. V.A. Urechla, *Istoria românilor*, III, București, p. 52..

32. Arhiva istorică a României, I, 2, București, 1865, p. 46-45.

mănăstiri catolice din Țara Românească. În 1761 autorul mai putea vedea un turn foarte vechi și „de tot crăpat“, precum și zidurile bisericii cu altarul, avînd fața spre sud, ruina fiind atît de avansată încît nu se mai putea vedea intrările dinspre stradă, atît de la turn, cît și de la biserică. Bolțile căzuseră, zidul de apus al bisericii îl stricaseră vecinii luînd cărămizi, zidurile de incintă se păstrează „afară de o parte“. De la mănăstire nu se mai putea distinge decît conturul temeliilor acoperite de iarbă, de formă pătrată „și nu mare, ci mică“. Sufrageria, beciul, 3 dormitoare și o bucătăria erau peste drum „în stare primitivă“ ; „avem o vie la Cornet, o alta frumoasă și mare în Valea Sașilor ; de asemenea o căsuță, o livadă, o luncă și mai aveam odată și alte lunci pînă la rîul Ialomița“. Alte locuri vechi de-ale mănăstirii n-a găsit, în afară de pietrele de mormînt ale Sofiei Borkierstarzawska, a copilului lui Bartolomeo Ferrati și alta cu inscripția atît de ștearsă încît n-a putut descifra nimic.

Mănăstirea ar fi suferit opt devastări, aproape toate din partea oștilor otomane : prima pe vremea domnului Mircea cel Bătrîn ; a doua sub Basarab Laiotă (1473—1476) „căt-re anul 1460“, care ar putea fi mai curînd sub Vlad Țepeș, cînd Mahomed al II-lea a ajuns pînă din sus de Tîrgoviște, în 1462. Apoi ar fi fost restaurată de același domn sau de Radu cel Mare și a fost ucis de Dimitrie Iacșici și Danciu, tocmai cînd se pregătea să intre în catedrala catolică. După tradiția de la Sibiu, unde se păstrează piatra de mormînt a domnului muntean, Mihnea ar fi fost ucis la ieșirea din biserică. Ca răz-bunare împotriva catolicilor, biserica ar fi fost dărîmată a treia oară. Autorul crede că nu s-a mai refăcut în tot cursul secolului al XVI-lea, cînd „domniile fură scurte și turburate“. Abia sub Mihai Viteazul, care „fu protector al nostru, făcu să înflorească mănăstirea tîrgovișteană, după a treia ruină“. A patra ruinare a mănăstirii se datora unei represiuni turcești „căt-re anul 1607“, din cauza răs-coalei împotriva turcilor a lui Radu Mihnea n-a existat și represiunea a avut loc mai curînd cu ocazia instalării pe tronul Țării Românești a lui Radu Mihnea, cu ajutor de oști otomane împotriva lui Radu Șerban. „Între 1600 și 1633 mănăstirea mai fu dărîmată odată, anume pentru a șasea oară, prin invasiuni de resbel și apoi reedificată sub Matei vodă Basarab“, în ordine cronologică a cincea ruinare, pe care autorul o notează după Mihnea al III-lea Radu (1658—1659). Contrazicîndu-se, autorul arată că după ruina din 1607 „rămase așa aproape pînă la anul 1658, cînd cuprinse tronul Mihnea III“, care chemă pe arhiepiscopul din Sardica, Petru, și restaură din nou mănăstirea tîrgovișteană, hărăzuindu-i și întinsul teritoriu șotîngean, cu păduri, lunci, cîmpii etc., care donațiune fu ca și întemeiere a mănăstirii.³³ Hrisovul șlavan al lui Mihnea s-ar fi păstrat la Bărăția din București și încă un privilegiu al aceluiași voievod ar fi existat în arhiva provincială de la Deva, privitor la donațiile de la Șotînga. Numai că acest Mihnea era Turcitul, în a doua domnie (1585—1591). În relația sa din 1660, Gabriel Mancici-Tomassy arăta că mănăstirea a fost incendiată de turcii și tătarii veniți să instaleze pe tron pe

33. Ibidem, p. 52.

34. E. Fermendziu, op. cit., p. 268.

Mihnea al III-lea Radu, în 1658³⁴. Acest domn a sprijinit la rîndul său mănăstirea franciscană cu scopul de a-și atrage bunăvoința papei, de la care spera să primească ajutoare în lupta antiotomană. Obișnuia să țină convorbiri religioase cu călugării franciscani, lăsîndu-i să creadă și făcînd să se răspîndească zvonul la Vatican că era gata să treacă la catolicism³⁵.

Răscoala antiotomană din 1659 a adus o nouă incendiere și ruină a mănăstirii din partea turcilor și tătarilor, după care a fost din nou restaurată sub Radu Leon, în 1665, cînd și pretențiile tot mai insistente ale observanților au fost satisfăcute, încredințîndu-li-se definitiv mănăstirea de la Tîrgoviște printr-un decret al Propagandei din 23 martie 1665. Încă din 1656 domnul Constantin Șerban repartizase mănăstirea din Tîrgoviște episcopului Bakšić, deoarece în ultimul timp se stricase și se pustiise, murind și unicul călugăr care se mai afla, întărîndu-i totodată averea: „grădina sau via din jurul mănăstirii și cealaltă casă din afară de mănăstire și grădina ei de legume și încă două vii, una pe Valea Sașilor și alta în dealul Viforitei (Cornet), șase familii de supuși din Șotînga scutite de orice dare către visterie, care să fie în serviciul mănăstirii³⁷“.

Fără a aminti în ce împrejurări a fost din nou ruinată a șaptea oară, autorul arată că în 1689 domnul Constantin Brîncoveanu „realiză gîndul predecesorului său (Șerban Cantacuzino, 1678—1688) restaurînd biserica și turnul și hărăzîndu-ne două clopote și alte bunuri“.

În 1738, în timpul războiului austro-turc, mănăstirea și biserica au fost din nou incendiate de oștile otomane, a opta oară, și de atunci „nu se mai ridică“ pînă în 1761, cînd se încheie „Istoria“.

Cuprinsul „Istoriei“ mănăstirii franciscane se găsește, cuvînt cu cuvînt, într-un manuscris în limba latină la Arhivele Statului din Deva cu același titlu: „Conventus tergovistiensis ad Sanctum Franciscum stigmatibus insignitum“, capitolele VIII și X.

Manuscrisul mai cuprinde în cap. X „Cathalogus gardionorum“ de la 1678 pînă la 1738. După notița din 1844 de la sfîrșit, a lui Eusebiu Fermendziu, manuscrisul ar fi fost întocmit de Blasius Kleiner, șeful provinciei franciscane bulgare, negînd paternitatea acestei „Istории“ preotului Cosma Funtok, care și-o aroga printr-o altă notă, tot acolo, din 1835—1836.

În lumina relațiilor călătorilor străini și a documentelor interne se vede că atît istoria publicată în „Arhiva istorică a României“, cît și manuscrisul de la Deva cuprind istoria ambelor unități de cult catolic din Tîrgoviște ca a uncea singure, a mănăstirii. Contaminarea se făcuse încă de la începutul secolului al XVII-lea cînd conventualii, obținînd mănăstirea pe seama lor, i-au atribuit hramul bisericii sașilor care nu mai funcționa, Sf. Maria, pe lângă cel al Sf. Francisc, pe care-l avusese de la început. Conventualii urmăreau dezvoltarea cultului Madonei și făceau astfel propagandă în spiritul Contrareformei, deoarece luteranii nu admiteau acest cult. Prin preluarea hramului Sf. Maria, călugării catolici justificau totodată moștenirea patrimoniului urban și funciar al

35. Al. Ciorănescu, Mihnea III., p. 76.

36. Arhiva istorică a României, loc. cit., p. 52.

37. E. Fermendziu, op. cit., p. 177-179.

bisericii sașilor, după ruinarea ei din octombrie 1595. Este explicabilă confuzia lui Bakšić asupra hramurilor celor două unități religioase. Confuzia a crescut prin existența la biserică mănăstirii a vasului pentru abluțiuni pe care se afla înscris anul „1417“. Nu se știe precis de cînd exista vasul la biserică mănăstirii, dar în 1761 exista acolo și acesta a constituit un izvor arheologic de primă mînă pentru datarea eronată a bisericii mănăstirii de către autor „Istoriei“ publicată de B. P. Hașdeu. În realitate inscripția indica existența bisericii sașilor cel mai tîrziu la 1417 și nu a mănăstirii, ridicată cu aproape un secol mai tîrziu.

De bisericile romano-catolice din Tîrgoviște s-au ocupat mai mulți istorici și autori de istorie. Astfel, J.A. Vaillant, într-o vizită la Tîrgoviște prin 1841, ajungea și la biserică romano-catolică, „una din cele mai vechi din țară“, fără să noteze ceva despre starea în care se afla și nici nu amintea că a fost acolo o mănăstire, mulțumindu-se să înregistreze, în traducere franceză, inscripția latinească a pietrei de mormînt a lui Dominic de Fontana³⁸. G. Missail nota că, pe vremea lui din biserică romano-catolică rămăsese o singură parte de zid“ și înregistra cîteva date după „Istoria“ publicată în „Arhiva istorică a României“, printre care inscripția pietrei de mormînt a soției secretarului polon a lui Matei Basarab și în întregime pe cea a lui Dominic de Fontana după Vaillant.³⁹

D. Pappazoglu a vizitat în mai multe rînduri Tîrgoviștea, uneori însoțit de Carol Isler, care a desenat în 1870 un carnet de schițe cu monumente istorice, printre care inscripțiile pietrelor de mormînt ale Sofiei Borkiestarawska și Dominic de Fontana⁴⁰. În manuscrisele sale Pappazoglu înregistra în 1860⁴¹ numai inscripția pietrei de mormînt a lui Dominic de Fontana, care nu se găsește nici în manuscrisul de la Deva și nici în „Istoria“ publicată de B.P. Hașdeu, singura care se păstrează pînă în prezent, încastată în pridvorul Bărăției⁴². Pappazoglu nota : „Vizitînd ruinele fostei biserici catolicești, s-au găsit numai o piatră mormîntală cu sculpturi pe dînsa și cu o marcă închipuind un vas sau basen din care se varsă apă pe în toate părțile, iar deasupra vasului să vede o cască cavaleriească și o glugă, precum și însemnarea următoare :“ (după care urmează textul inscripției⁴³).

Tot un pictor, Carol Popp de Szathmary, se datorează o fotografie a ruinelor Bărăției de la Tîrgoviște, așa cum arătau prin anul 1867⁴⁴.

Savantul istoric Nicolae Iorga a publicat arhiva episcopiei catolice din București, cu numeroase referiri la mănăstirea franciscană din Tîrgoviște⁴⁵.

38. J.A. Vaillant, *La Romanie...*, III, Paris, 1844, p. 319-320.

39. *Epoca lui Vasile Lupu și Matei Basarab*, București, 1866, p. 462-463.

40. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe, I, 10.

41. P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, fig. 157—158.

42. *Arh. St. Buc.* ms. 730, f. 460.

43. R. Gioglovan, M. Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dimbovița*, I, Tîrgoviște, 1975, p. 37 ; v. și desenul lui C. Isler la P. Chihaia, op. cit., fig. 158.

44. P. Chihaia, op. cit., fig. 155.

45. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1910, p.266 și urm.

În „Călăuza” sa, Virgil Drăghiceanu înregistra și cele două biserici catolice din Tîrgoviște pe care le atribuia sașilor, din care „una servea de mănăstire, pentru călugării franciscani”. Autorul era de acord cu ctitorirea mănăstirii de către Sf. Ioan de Capistrano, opinie pe care însuși autorul „Istoriei” de la 1761 o combătea. Văzuse „colosal zid, rămășiță a unui trecut îndepărtat, din vechea clădire, dărîmat anii trecuți”, înainte de reconstrucția actualei biserici, în 1897 — 1898⁴⁶. Într-o altă lucrare era de părere că cele două biserici catolice aparțineau aceleiași mănăstiri, din care una avea hramul Sf. Maria și cealaltă Sf. Francisc, ambele în stare precară pe vremea domnului Matei Basarab. „Un foarte important colț din vechea mănăstire a fost dărîmat cam prin anii 1895 — 1900⁴⁷”.

Prelucrînd broșura bunicului său, I.D. Petrescu, „Tîrgoviștea. Schițe istorice și topografice”, dr. Mircea B. Ionescu nota că palatul domnesc de la Tîrgoviște, construit de Mircea cel Bătrîn, se afla între două biserici, cea dinspre răsărit ortodoxă, iar cea dinspre apus, catolică „pentru doamnele și femeile curții”. Se informa, desigur, din descrierea lui Pigafetta asupra fortificațiilor lui Sinan Pașa : „în jurul palatului domnesc și al bisericii călugărilor Sf. Francisc”, din cunoștințele despre soțiile catolice ale domnilor Mircea cel Bătrîn și Alexandru Mircea, precum și din faptul că această biserică s-a mai numit și „Biserica doamnei”. Numai că denumirea nu este cunoscută ca atare decît din vremea domnului Matei Basarab, după construcția celeilalte biserici, de la răsărit de palat, care a devenit biserică oficială a curții. În afară de această presupusă biserică romano-catolică, Mircea B. Ionescu înregistra Bărăția drept cea mai veche ctitorie catolică la Tîrgoviște, cu hramul Santa Maria Gratiarum, acceptînd în întregime „Istoria” ei, publicată de B. P. Hașdeu și redînd inscripția pietrei de mormînt a lui Dominic de Fontana⁴⁸.

Mai cuprinzător s-a ocupat de aceste monumente P. Chihaia în mai multe studii.⁴⁹ În ultima sinteză cercetătorul a reușit să înlătore confuziile și contradicțiile studiilor amintite, fără să explice cum a ajuns la noile concluzii diametral opuse celor anterioare, identificînd corect biserică parohială avînd hramul Sf. Maria cu biserică sașilor, situată în fața străzii Brașovului, și biserică mănăstirii franciscane cu hramul Sf. Francisc, așezată pe terenul actualei Bărății cu hramul Sf. Maria. Au-

46. V. Drăghiceanu, Călăuza monumentelor istorice din județul Dimbovița, Tîrgoviște, 1907, p. 21.

47. Idem, Monumentele istorice ale județului Dimbovița, București, 1912, p. 40.

48. Mircea B. Ionescu, Tîrgoviște. Schițe istorice și topografice, Oradea, 1929, p. 11, 21-22. La fel este prezentată mănăstirea catolică și de I.D. Petrescu (Cercetări istorice, ms. 3748 de la Bbil. Acad. R.S.R. p. 60).

49. Monuments romains et gothiques du XIII-e au XVI-e siècles en Valachie, in R.R.H.A., t. V, 1968, p. 52-64; Monuments gothiques dans les ancienne résidence de Valachie in R.R.H.A., t. II, 1965, p. 67-80; Gothische Baudenk mäler siebenbürgischer Meister in Cimpulung-Muscel und Tîrgoviște, in Forschungen zur Volks und Landeskunde, București, 1968, XI, 1, p. 53-60; Monumente gotice in Tîrgoviște, in Valachica, I, Tîrgoviște, 1969, p. 23-43; sintetizate in cap. XVI Monumente gotice in Tîrgoviște din volumul „Din cetățile descaun ale Țării Românești”, p. 352-367.

torul nu s-a putut desprinde cu totul de unele dintre confuziile mai vechi, pe care le-a păstrat și în sinteză : atribuirea titlului de „biserica frîncă“ bisericii sașilor (menționată în scrisoarea doamnei Ecaterina Salvaresco către sora sa Marioara Vallarga din 1578—1579) cînd aceasta era de mult luterană ; faptul că locul de casă al lui Jeva Frîncul se afla „îngă biserica săsească“ nu constituie un indiciu că biserica sașilor putea fi numită „biserica frîncă“, aceasta fiind în realitate biserica mănăstirii franciscane, al cărei stareț era numi Damian Frîncul într-un privilegiu din 1627, cînd biserica sașilor nu mai funcționa. Că Franco Sivori s-ar referi la biserica sașilor cînd nota că Petru Cercel a asigurat venituri pentru întreținerea a 6 călugări din ordinul Sf. Francisc, care aveau o biserică frumoasă la care mergeau străinii de la curte și negustorii raguzani din Tîrgoviște. Dacă în biserica sașilor slujea un pastor luteran în 1582 și 1589 este sigur că și în răstimpul dintre acești ani biserica sașilor era tot luterană. Cît privește relația lui Francesco Pastis, care nu era dinainte de 1595, ci mai curînd din 1596, cînd biserica sașilor fusese ruinată de oștile lui Sinan pașa, în această situație se putea pretinde că era deservită de oricine. Desigur că sașii luterani care mai rămăseseră în Tîrgoviște după ruinarea bisericii lor și fără preot au sfîrșit prin a se întoarce la biserica mănăstirii catolice, alături de alți sași care nu fuseseră luterani.

În privința începuturilor mănăstirii franciscane și a bisericii ei, interpretînd începutul istoriei publicată în „Arhiva istorică“, conchide că anul 1225, pretins a fi fost înscris pe un turn din cimitirul mănăstirii, ar trebui citit 1485, care ar fi fost anul începutului existenței ei. Conjunctura își păstrează coeficientul ei de nesiguranță. Faptul că plebeul Mihail, parohul bisericii sașilor era trimis de domnul Țării Româneșit, Vlad Dracul, stareț la Cîrța, dovedește apartenența lui la ordinul cistercienilor și, totodată, că în Tîrgoviște nu exista nici o mănăstire catolică, deoarece, dacă ar fi existat, s-ar fi recrutat un pleban de la această mănăstire. În locul lui fusese adus desigur un pleban tot de la Cîrța, Vlad Dracul exercitîndu-și prerogativele domnești în Țara Făgărașului, care făcea parte din posesiunile sale și voia să aibă un om de încredere într-un centru catolic cu multă autoritate în sud-estul Transilvaniei.

În tot cazul, nu există nici o dovadă că în Tîrgoviște ar fi existat vreo mănăstire catolică înainte de anul 1500. Abia în 1521 Socotelile Brașovului înregistrau că Zekel Mathe a fost trimis de conducerea orașului în părțile transalpine, iar după cîtva timp, în același an se înregistra cheltuiala tainului unor frați minoriți din Tîrgoviște, pe care autorul o traduce „pește viu“ transportat de un cărăuș.⁵⁰ După informațiile ulterioare, biserica era destul de recent ridicată față de anul 1521. Francesco della Valle consemna în 1532 ca o noutate că în Tîrgoviște a fost înălțată o biserică a Sf. Francisc, fără să amintească ceva despre existența bisericii mai vechi

50. P. Chihaia, Din cetățile de scaun, p. 358. Greșită este și traducerea și interpretarea misiunii lui Zekel Mathe. Notăm că scrisorile gardianului mănăstirii din Tîrgoviște trebuie să fi avut un cuprins asemănător cu scrisoarea lui Neacșu, județul de la Cimpulung, din același an de mari griji pentru brașoveni cu privire la mișcările turcilor la Dunăre.

a sașilor, iar Filippo Pigafetta o amintea în 1595 ca „o biserică nouă“. Aceasta înseamnă că începutul existenței ei nu era mai vechi decât anul 1500 și construcția ei ar putea fi atribuită vremii domnilor Radu cel Mare (1495—1508) sau Neagoe Basarab (1512—1521), probabil chiar cu substanțiale ajutoare materiale din partea domniei. Ctitoriile lui Radu cel Mare și Neagoe Basarab de la Tirgoviște și Curtea de Argeș, cu elansarea pe verticală și plan transversal îngust, cu motive dinamizatoare în ornamentică ea respiră ambianța arhitecturii goticului târziu din Transilvania, deși formele rămîneau cele răsăritene, ca și ornamentica.⁵¹ Coiful de la stema Țării Românești reprezentată pe inscripția votivă de la clopotnița mănăstirii Dealu din 1499 este realizată evident gotic,⁵² iar la Muzeul din Tirgoviște se păstrează mai multe pietre provenite de la biserica Mitropoliei, ctitoria lui Neagoe Basarab, ornamentate gotic, pe una din ele fiind înscrise numele meșterilor Georgius Zigelerus și Johanes Ahs, pietrari din centrele săsești ale Transilvaniei, alături de un localnic Dă-ni-că. Nu este exclus ca aceiași meșteri să fi lucrat și la restaurarea bisericii sașilor și la biserica mănăstirii împreună cu călugării franciscani.

Biserica mănăstirii era o sală cu naos și absidă poligonală spre răsărit și turn-clopotniță spre apus, la al cărui prim nivel se afla sacristia, cu 3 ferestre și două intrări, una spre stradă și alta pe fațada sudică, spre ciădirile mănăstirii, după cum o descrie Bakšić în 1648, lungă de 20 și largă de 10 pași. După măsurătorile săpăturilor arheologice, dimensiunile temeliiilor sînt ceva mai mari : 28 m lungime și 8 m lățime.⁵³

De bisericile romano-catolice din Tirgoviște s-au ocupat de asemenea N. Stoicescu și Cr. Moisescu.⁵⁴ Autorii înregistrează vechea biserică a sașilor cu hramul Sf. Maria, care exista în 1417 și 1440, cînd era pomenită în documente și altă biserică cu hramul Sf. Francisc, construită în secolul al XVI-lea. Călătorii și misionarii străini au început să confunde cele două biserici, neștiind care este hramul uneia și care al celeilalte — de fapt confuzia o făcea numai Bakšić, ceilalți fiind numai interpreții relatărilor călătorilor străini. Deși autorii au cunoscut ultimele concluzii ale lui P. Chihaia din sinteza „Din cetățile de scaun ale Țării Românești“, se referă adesea la studiile sale anterioare, la ale căror opinii autorul renunțase. După ce au stabilit că cea mai veche biserică este Sf. Maria, construită în 1417, continuă cu o tradiție consemnată în „Istoria“ publicată de B.P. Hașdeu și trec apoi la descrierea lui Bakšić, care se referea însă la cealaltă biserică, a mănăstirii, cu hramul Sf. Francisc. Începînd un paragraf nou „Biserica Sf. Francisc“, „clădită de călugării franciscani observanți la 1525“, nu arată de unde au aflat data aceasta atît de precisă, care nu se găsește decît în studiile lui P. Chihaia, publicate înainte de sinteza amintită, în care autorul își schimbă opiniile anterioare, propu-

51. V. Vătășianu, *Istoria artei europene, I, Epoca medie*, București, 1967, p.544-555.

52. Idem, *Istoria arhitecturii feudale în țările române, I*, București, 1959.

53. *Cercetări arheologice, în Documenta Valachica, 6, Tirgoviște, 1974*, p. 306 (săpături efectuate în 1974, de G. Mihăescu și Gh. I. Cantacuzino).

54. *Tirgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, p. 150-157 (cap. bisericile catolice).

nînd anul 1585 ca dată a întemeierii mănăstirii.⁵⁵ Se continuă cu relațiile călătorilor străini despre biserica Sf. Francisc, pe care o socotesc a sașilor, citînd documentul din 1607 despre locul lui Jeva Frîncul de „lîngă biserica săsească” și relația lui Pigafetta că Sinan pașa cuprinsese această biserică în întărirea lui făcută la Tîrgoviște, care poate fi interpretată că întărirea avea două repere, unul în jurul palatului domnesc și altul în jurul bisericii sașilor, ultimul datorîndu-se lucrărilor de amenajare ale aliaților în vederea asaltului, pe care Pigafetta le-a văzut mai amănunțit la întoarcerea de la Giurgiu, precum și turnului-clopotniță care avea înfățișarea unei fortărețe după descrierea lui Bakšić. Citează apoi opinia lui P. Chihaia că biserica Sf. Francisc s-ar fi aflat lîngă piață, la care acesta renunțase, și descrierea lui Bakšić, care se referea însă la biserica Sf. Maria a sașilor, nu la cea a Sf. Francisc a mănăstirii. La aceeași biserică este raportată și relația lui Mancini din 1660. După dezastrul din 1737 biserica „a continuat să existe și să funcționeze”, deși autorul „Istoriei” din arhiva istorică, Hașdeu, scrisese clar că pînă la 1761 nu se mai ridică și pentru această perioadă nu poate fi contrazis. Cărțile de scutiri acordate de domnie nu se referă la biserică, ci la mănăstire, adică la cei 2—3 călugări care își îndeplineau serviciile cenoviale în odaia **boltită** a actualei case parohiale. Biserica veche a continuat să rămînă în ruină și nu s-a mai reparat după 1737 pînă la 1897—1898, cînd s-a reclădit cu totul din nou.

Confuziile între cele două unități au pătruns și în ultima lucrare a prof. Vasile Drăguț.⁵⁶ La stăruințele soției sale catolice, Mircea cel Bătrîn ar fi construit în Tîrgoviște „biserica Sf. Maria, cu un ansamblu mănăstiresc, în favoarea călugărilor franciscani”, care ar fi fost „prima biserică catolică din Tîrgoviște”. După toate datele analizate pînă aici, mănăstirea a fost construită cu mult după parohiala sașilor, circa o sută de ani, răs-timp îndelungat și important pentru descifrări stilistice. „În cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea, se construia la Tîrgoviște o nouă biserică romano-catolică, închinată Sf. Francisc”, ruinată la 1640, cu dimensiuni de 40 x 14 pași, date care indică parohiala sașilor. Cercetările arheologice la care se referă autorul sînt cele de la Bărăție, vechea biserică a mănăstirii și dimensiunile în pași relatate de Bakšići, sînt foarte relative (40 x 14 pași pentru parohială și 20 x 10 pași pentru biserica mănăstirii). Cît privește portalul de pe latura sudică, din dreptul pronaosului bisericii Sf. Ionică probabil că provine de la prima biserică a sașilor. Pentru această ipoteză pledează profilul retras spre interior și calitatea lucrării, deși pia-tra este calitativ inferioară pieselor ornamentale de la biserica Crețuleștilor.⁵⁷ Portalul poate să provină de la prima biserică a sașilor, de la intrarea principală sau de la deschiderea dintre naos și sacristie.

O problemă care merită mai mult adîncită este cea a provenienței pietrelor ornamentale în funcțiune de la biserica Crețulescu și anume de la care din cele două biserici romano-catolice. După opinia lui P. Chihaia, biserica mănăstirii nu a avut profile de piatră deoarece nici izvoarele

55. Din cetățile de scaun, p. 358.

56. Arta gotică în România, București, 1979, p. 139, 141-142.

57. Ibidem.

scrise, nici săpăturile de pe actualul teren al Bărăției nu îngăduie o astfel de ipoteză. Urmează deci că materialul ornamental din piatră provine de la biserica sașilor, „care a cunoscut o importantă fază de restaurare în jurul anului 1500 și a primit cu acest prilej o serie de profile, care s-au adăugat probabil celor din secolul al XIV-lea”.⁵⁸ Biserica sașilor, deteriorată în timpul luptelor din 1595, s-ar fi ruinat pînă în 1638—1640, cînd vornicul Dragomir Crețulescu, primind de la Matei Basarab un teren în apropiere, a desprins portalul și alte frumoase sculpturi ornamentale pe care le-a folosit la biserica curții sale, cunoscută în prezent sub numele de biserica Crețulescu. Cu aceasta, autorul renunța la părerea avansată în 1965⁵⁹ în care identifica biserica Crețuleștilor cu însăși biserica romano-catolică a Sf. Francisc. Sugestia ctitoriei lui Dragomir Crețulescu și renunțarea la identificarea cu o biserică romano-catolică se datora unui articol al lui C. Nițescu,⁶⁰ care data biserica Crețuleștilor la începutul secolului al XVIII-lea, după V. Drăghiceanu⁶¹ zidită de „vel logofătul Pîrvu Crețulescu cu soția sa Safta, fiica lui Constantin Brîncoveanu“, o eroare preluată fără control, deoarece Pîrvu a fost socrul, nu soțul Saftei Brîncoveanu. Convins că Dragomir vornicul făcea parte din familia Crețuleștilor și identificînd locul și casele banului Ianache Catargiu, pe care i le dăruise Matei Basarab în 1636, cu locul bisericii Crețuleștilor, C. Nițescu nu i-a atribuit totuși lui Dragomir construcția bisericii. Continuîndu-i logica, Basarab îi interzicea să ia materiale de la biserica sașilor, conchizînd totuși că Dragomir este cel care a luat pietrele de la biserica sașilor și le-a folosit la biserica Crețuleștilor, deși relația lui Bakšić împiedică o astfel de concluzie.⁶²

În această problemă autorii „Tirgoviștei și monumentelor sale“ s-au mulțumit doar să citeze opiniile lui P. Chihaia, combătînd pe bună dreptate aparența vornicului Dragomir la familia Crețuleștilor și reliefind incertitudinea datei întemeierii bisericii și a identificării ctitorilor.⁶³

De altfel nu este sigură nici identificarea locului Catargiilor dăruit vornicului Dragomir cu cel pe care se află ctitoria Crețuleștilor. Dacă s-ar cunoaște data ctitoriei Crețuleștilor s-ar putea fixa și data transferului pietrelor ornamentale de la biserica romano-catolică la cea a Crețuleștilor. Se știe cu siguranță numai că biserica Crețuleștilor exista la 25 apr. 1760, 24 ianuarie 1793⁶⁴ și la 1810,⁶⁵ în funcțiune cu popi, dascăli și enoriași. În 1846 venise cîrmuitor al județului Ioan Crețulescu, care a locuit în casa de pe strada Justiției nr. 5 (azi Muzeul tiparului și al cărții vechi românești), pe care a restaurat-o. Nu avea nici o casă pe lângă biserica Crețuleștilor. Locuitorii mahalalei s-au prezentat la noul cîrmuitor jeluindu-se „că biserica din acea mahala, făcută de strămoșii lor, se afla în cea mai

58. Din cetățile de scaun, p. 365.

59. Monuments gothiques, p. 69-71.

60. Vechi ctitorii tirgovîștene, în Glasul bisericii, XXIV (1965), nr. 1-2, p. 146-149.

61. Călăuza, p. 20.

62. Călători străini, V. p. 215.

63. N. Stoicescu. Cr. Moiescu, op. cit., p. 158.

64. G. Potra, Tezaurul documentar al județului Dimbovița, București, 1972, p.736-897.

65. Alex. Popescu-Runcu, Catagrafia județului Dimbovița la anul 1810, Tirgoviște,

vrednică de jale stare, neavînd nici preot, nici cîntăreț, nici cele trebuincioase de slujbă“. Cîrmuitorul a mers la fața locului cu cîțiva orășeni dar n-au găsit nici o dovadă că biserica ar fi avut vreo legătură cu familia Crețuleștilor. Mahalagii au mers și ei cu un logofăt și „cercetînd odăjdiile și amîndouă pisaniile și ctitorii au găsit scris ctitor din neamul Crețuleștilor pe jupan Iordache Crețulescu cu soția sa“, dar în pisania veche, unde trebuia să se fi scris despre el, nu se mai cunoștea nimic, fiind prea tare ștearsă și ajunsă de foc, cînd au ars învâlișul bisericii“. Într-o copie de jalbă a acelorași mahalagii către mitropolit se arăta că biserica era făcută „de boierii Crețulești, cînd era domnia în Tîrgoviște și boierii Crețulești erau trăitori în Tîrgoviște. După mutarea boierilor Crețulești la București se ținea tot de ei pînă la încetarea din viață a banului Constantin Crețulescu“, înmormîntat în biserica Crețuleștilor din București, la 20 august 1834. Apoi a rămas lipsită de îngrijire. În urmă, polcovnicul Niculai Apostolovici, împreună cu alți enoriași, l-au făcut „învelișul și clopotnița din nou“, care exista dinainte de restaurarea din 1854—1863, dar probabil în forma veche, peste pronaos.

Cu toată circumspecția pe care o impun astfel de milogeli, datele invocate de mahalagii par exacte. După repetatele cereri ale mahalagiilor, vizita mitropolitului la Tîrgoviște și recomandările cîrmuitorului, în noiembrie 1849 se acordă un ajutor de 4836 lei pentru reparațiile bisericii și construirea a două odăi drept casă parohială, afară de 3250 lei pentru întreținerea bisericii și plata personalului pînă la 1 ianuarie 1851. Într-o recomandare a lui Ioan Crețulescu se arăta că biserica din Tîrgoviște „este zidită de acei strămoși ai noștri, cei ce au zidit și pe aceasta din capitala București“. Această reparație s-a încheiat cu pictura lui Gh. Tattarescu din 1863. Așadar, sîntem nevoiți să acceptăm ctitoria bisericii Crețuleștilor de către Iordache Crețulescu (1680—1746), căsătorit prin 1700 cu Safta, fiica domnului Constantin Brîncoveanu, îndeplinind înalte dregătorii în Sfatul țării, ultima fiind aceea de mare vornic între 1724—1743, motiv pentru Mihai Cantacuzino de a numi biserica Crețuleștilor „a Vornicului“. ⁶⁶ De altfel, V. Drăghiceanu renunțase la opinia sa din 1907. ⁶⁷

Aceasta însemnează că restaurarea bisericii mănăstirii franciscane nu s-a putut realiza chiar în 1689, înscris în Istoria mănăstirii, ⁶⁸ cînd domnia încă nu revenise la Tîrgoviște și palatul domnesc era de multă vreme în ruină, a cărui restaurare se va termina abia în anul 1694. La hotarul de apus era război între austrieci și turci și la Brașov aștepta generalul Heissler semnalul intrării în țară pe la Bran, cum a și făcut în decembrie 1689, retrăgîndu-se în 1690 în fața trupelor tătărești care au și incendiat mănăstirea. În același an, oastea munteană comandată de domn trecea în

66. Istoria Țării Românești (ed. Tunusli), București, 1863, p. 177. Asupra posibilității ctitoriei lui Dragomir Vornicul v. discuția la N. Stoicescu, Cr. Moisescu, op. cit., p. 160. Iordache vornicul putea fi totuși ctitor la biserica Crețuleștilor, chiar dacă nu este cuprins în listele dregătorilor publicate de N. Stoicescu.

67. Călăuza, p. 20. În 1912 (Monumente istorice din Tîrgoviște, Buc., 1912, p. 32) afirma că pe vremea domnului Brîncoveanu „se zidi de fata sa, Safta Crețulescu, biserica Crețuleștilor din Tîrgoviște“.

68. Ibidem, p. 53.

Transilvania, obținând victoria de la Zărnești. Anii aceștia nu erau prielnici pentru reconstrucții de mănăstiri. Familia domnească începea să revină în vechea reședință restaurată numai din 1694, când palatul era restaurat, dar lucrările continuau la biserica domnească și la celelalte clădiri. În aceste condiții restaurarea mănăstirii franciscane de către domnul Brîncoveanu nu s-a putut realiza decât după 1700, an în care a avut loc căsătoria lui Iordache Crețulescu cu Safta, fiica domnului Brîncoveanu. Unul din cele două clopote dăruite de domn bisericii, după mărturia autorului „Istoriei mănăstirii”,⁶⁹ cu invocația catolică, în funcțiune la biserica Sf. Nicolae-Andronești, poate chiar data MDCC(1700). Aceluiași domn se datorează cedarea materialelor ornamentale din piatră lui Iordache Crețulescu, care le-a folosit la construcția bisericii sale, un admirabil portal cu baghete, suprapus de un coronament format din vrej cu semipalmete învîrtit în jurul unui ax rotund, precum și trei ferestre în arc frînt, instalate pe fațada sudică, în dreptul naosului și dintre care una cu șpaletii triplu fațetați, iar pentru celelalte două șpaletii numai cu cîte două fațete. Prezența lor a impus construcția în arc frînt și a celorlalte trei ferestre, înguste ca și cele originale, din piatră la naos și altar, din cărămidă și tencuieli în rest, precum și elansarea pe verticală a construcției. Pronaosul este contemporan cu restul bisericii, după cum atestă cărămizile din paramentul exterior și linia continuă a cornișei, care se vede și pe fațada vestică, acoperite de clopotnița actuală. Bolta, diferită de cea semicilindrică a naosului și altarului, se datorează restaurării din 1849, ca și cele două perechi de ferestre cu bazele mai jos decât cele de la naos, pentru a asigura mai multă lumină interiorului. În pod nu se poate distinge decât fațada pronaosului, iar fisurile care ar marca o linie racord între naos și pronaos și cele de deasupra ușii de acces în naos ce ar corespunde conturului a două ferestre în arc frînt, au condus la deducții imaginare.⁷⁰ În 1755 biserica avea două turle, după cum arată inscripția clopotului reparat de Dima Stegaru „și l-a dat sfintei biserici cu două turnuri, septembrie 1. leat 7264” ;⁷¹ cele două turle nu ar fi avut loc în bolta unei biserici fără pronaos. Modificarea bolții pronaosului se datora tocmai acestui transfer al clopotniței de pe pronaos, peste pridvorul adăugat în 1849. Atît biserica inițială (altar, naos și pronaos), cît și pridvorul cu clopotnița adăugată la 1849, au păstrat la exterior paramentul de cărămidă aparentă, din care cauză i se mai spunea „Biserica roșie”, ca și ctitoriei lui Coadă Vornicul. Renunțîndu-se definitiv la perspectiva restaurării bisericii sașilor sub arbitrajul lui Brîncoveanu, o parte din inventar a fost cedat bisericii mănăstirii catolice, printre care și vasul cu inscripția 1417, iar altă parte a bisericii Crețuleștilor, printre care portalul gotic și cele trei rame de ferestre. Alte materiale au fost spoliaste mai dinainte, ca portalul de la Sf. Ionică care a rămas îngropat sub dărîmături. Ar rămîne să stabilim și datele confecționării acestor materiale. Portalul de la Crețulescu fiind caracteristic celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, rezultă că provine

69. Arhiva istorică a României, I. 2, p. 53.

70. P. Chihaiia, Din cetățile de scaun ale Țării Românești, p. 366-367.

71. R. Giuglovan, M. Oproiu, op. cit., p. 39, r. 18.

72. V. Drăguț, op. cit., p. 346.

de la restaurarea bisericii sașilor, efectuată în jurul anului 1500. Cele trei ferestre, după simplitatea și eleganța lor (îngustimea deschiderii și tăietura fină a arcului frînt) provin de la prima biserică a sașilor datînd dinainte de 1417, din perioada artei gotice mature. Nișa proscomidiei, după formatul ciubucelor, ar putea fi încadrată refacerii din jurul anului 1500 și folosind ca suport pentru vasul de abluțiuni, mai ales că și calitatea pietrei o apropie de cea a portalului de la Crețulescu. Cît privește portalul în arc frînt de pe fațada sudică a bisericii Sf. Ionică, s-ar putea să fi provenit tot de la biserică sașilor,⁷² silueta arcului acordîndu-se cu părțile superioare ale portalurilor și arcadelor din vremea goticului matur, dar profilele — un tor îngust între două covete de două ori mai largi — distonează cu aspectele stilistice ambientale, iar calitatea pietrei — o gresie vînată sfărîmicioasă — o caracterizează ca pe o lucrare hibridă ce poate fi atribuită unor pietrari de la mijlocul secolului al XVII-lea.⁷³

Aceeași proveniență s-a atribuit unui fragment de nervură găsit pe —1967.⁷⁴ Identificarea fragmentului a făcut-o Horia Teodoru, în cadrul unei vizite de cercetare cu un colectiv de specialiști. Opinia că fragmentul a fost adus de la biserică sașilor comportă discuții. Refolosirea unui fragment de nervură nu putea avea loc decît cu ocazia lucrărilor de restaurare de pe vremea domnitorului Brîncoveanu, deoarece altă restaurare a curții domnești nu s-a mai făcut după aceea a lui Matei Basarab. Ori, în toată arhitectura brîncovenească nu se mai întîlnesc bolți pe ogive, devenite anacronice în acel timp. Mai probabil fragmentul provine de la una din traveele celei mai vechi biserici din curtea domnească, cea de lîngă turnul Chindiei, în pereții căreia s-au găsit ca completare și fragmente de ancadramente cu profile gotice retrase față de planul vertical, precum și o cărămidă de la un capăt în forma unei secțiuni de nervură gotică tîrzie, din care un număr mare am găsit și în săpătura de la biserică sașilor, deosebite numai prin existența unei covete pe umărul de la baza profilelor la cărămizile de la curtea domnească, deci cu un profil în plus față de cele două de la biserică sașilor, care, în baza acestor documente, avea parțial bolți pe ogive din cărămidă în asize radiale.

Am încercat să identificăm pe teren locul bisericii sașilor după direcția indicată de „Istoria mănăstirii“, publicată de B.P. Hașdeu, la care comentatorul textului adăuga : „probabil că se înțelege fondul pentru care astăzi se plătește o taxă în ceară sau 14 lei“. Într-adevăr, terenul dintre iatura estică a împrejuririi de zid a mănăstirii și str. N. Bălcescu a fost vindut dinainte de 9 august 1695, cînd Iordache Văcărescu (1645—1714) vel căpitan de lefegii cumpăra patru locuri de rînd „în mahalaua popii lui Ianache, în dreptul bisericii Baraților, din Ulița cea mare pînă în gardul grădinii Baraților“. Aceasta arată că mai înainte terenul mănăstirii nu era despărțit de cel al bisericii sașilor decît de ulița mare. Cumpărătorul își făcuse pe locul cumpărat case, cuhnie, grajd și o legniță pentru trebuința

73. Cf. P. Diaconescu, Cercetarea arheologică de la biserică Sf. Ionică, în Documenta Valachica, 6, Tirgoviște, 1974, p. 81.

74. P. Chihaia, op. cit., p. 366.

fierarilor, toată curtea fiind împrejmuită cu un zid din „bolovani“. O alegere, din 15 mai 1783, găsea pe teren numai o „pivniță mare, dă piatră, boltită“. Alegătorii au mers „pă urma bolovanilor, în sus, pă fața uliții, prin împotriva turnului sașilor, unde au fost găsit cuhnia și s-au găsit stinjenii 38“. La împărțeala dintre frați, din 1821, locul de la Tîrgoviște a revenit lui Ștefan Văcărescu, care îl dăruia în același an Episcopiei Argeșului care îl ceda în vederea construcției unei case pentru doctorul Hancu, în 1823, la cererea orașenilor, cu obligația de a plăti anual 1^{1/2} oca de făclii de ceară, iar în 1838, s-a construit pe același loc temnița județului, ale cărei clădiri se păstrează și în prezent. Alături, spre sud, era la 15 martie 1824, casa lui Alecu Cioran (pe locul restaurantului „Doi brazi“ de astăzi), moștenită de la tatăl său Constantin, care cumpăraseră și partea mănăstirii din moșia Șotînga de la R.P. Ambrozie Dobich, după cum arată comentatorul „Istoriei mănăstirii“. Probabil că de la acesta primea mănăstirea catolică taxa în ceară sau 14 lei.⁷⁵

Așadar, în dreptul cuhniei „curții Văcăreștilor“, peste drum, se afla în 1783, turnul-clopotniță al bisericii sașilor, care i se părea lui Bakšić „ca o fortăreață“, de la care continua, spre răsărit, biserica. Necunoscînd precis locul cuhniei și nici cît de departe de stradă se afla turnul, iar terenul fiind acoperit cu clădiri, am încercat în toamna 1962, un sondaj în grădina din fața casei Petculescu, pe str. Mihail Bravu, nr. 24, aproape de str. Brașovului, singura curte cu o suprafață mai mare neclădită. În prima secțiune, lungă de 15 m. deschisă perpendicular pe str. Mihail Bravu, am întilnit un zid de factură brîncovenească, cu temelie și elevație numai din cărămidă, începînd de la 0,25 m în jos, înalt de 0,50 m deasupra pămîntului viu, adîncindu-se spre vale în pămîntul negru colmatat pînă la peste 2 m, gros de 1,20 m. Aceste dimensiuni se păstrează numai pe o lungime de 3 m, la mijlocul căreia se află o firidă adîncă de 0,45 m, înaltă de 0,60 m și largă de 0,63 m, boltită semicilindric, cu cărămizi pe cant. În rest, zidul este spart de diferite gropi, iar pe o lungime de 4 m fațada nordică a fost ruptă pe o adîncime de 1,25—1,40 m. La un metru spre vest de firidă începe un perete de aceeași factură, dar gros de numai 0,80 m. îndreptîndu-se spre nord, din care s-a păstrat în bună stare numai partea inferioară. Pe cealaltă parte, spre sud, zidul este adosat de un perete lucrat în rînduri alternate de piatră de rîu și cărămizi, avînd adîncimea uniformă de un metru, gros de 0,60 m, cu aceleași rupturi în partea superioară, ca și zidul alăturat, din care una pentru o țevă-apeduct. Am putut urmări acest zid numai pe 6 m lungime, cît a intrat în secțiune. Din acest perete se îndreaptă spre sud un zid cu aceeași compoziție pînă întră sub peretele nordic al casei vecine. Stratul vegetal de la suprafață este aici mai gros, din cauza lucrărilor grădinei îndepărtîndu-se mai ușor pietrele și cărămizile din zidărie. După factură și materialele ceramice zidurile acestei încăperi pot fi datate în jurul anului 1800.

Zidul de factură brîncovenească a aparținut unei case boierești, poate chiar a uneia din proprietățile fiicelor domnului Brîncoveanu. În 1824, se mai cunoșteau locurile caselor din Tîrgoviște ale domnițelor Stanca, Bălașa și Ancuța.

75. Arhiva istorică a României, p. 50.

Sondajul nu indică nimic despre vreo construcție ecleziastică.

Am trecut apoi de cealaltă parte a străzii Mihai Bravu, în dreptul străzii Brașovului, denumire sugestivă pentru un cartier săsesc, într-un teren de asemenea lipsit de construcții — grădina Brănișteanu, care se învecina spre nord cu clădirea fostului internat particular Paulina Ionescu. Casele din dreptul grădinii Brănișteanu și Nicolescu (astăzi Dițu Decebal) au fațadele la str. N. Bălcescu. Secțiunea începută din str. Mihai Bravu spre vest a întilnit femeliile din piatră de riu ale unei locuințe tăiată pe la mijloc de trotuarul străzii, avînd o firidă deschisă spre stradă, placată cu cărămidă, adîncă de 0,40 m și largă de 0,60 m, fără bolta de deasupra, demolată. Lîngă acest zid am găsit o grămadă de oseminte omenеști, adunate și îngropate cu ocazia lucrărilor de lărgire a străzii. Stratul vegetal este mai adînc lîngă peretele cu firidă (— 1,50 m) colmatat, și descrește spre vest pe o distanță de 9 m, pînă la — 1,30 m, sub care se află pămîntul viu, roșu de pădure și pietriș. În săpătură am găsit numeroase oseminte omenеști răvășite de lucrările grădinii care ne-au indicat existența unui cimitir. La capătul vestic al secțiunii am întilnit sub stratul vegetal care variază între 0,10—0,20 m adîncime, un zid gros de 1,25 m din bolovani mari de riu, legați cu mortar din var și nisip. Prolungînd secțiunea spre vest de zid, am întilnit la 2,50 m. de la fața interioară a zidului postamentul unei mese, masa altarului, cu cele 4 laturi neegale, între 2,95—3,50 m, cea mai lată fiind latura de sud. Toate laturile sînt acoperite cu un strat subțire de țencuială din var și nisip. Pe lînga laturile postamentului se păstrează, la adîncimi diferite față de nivelul superior al zidurilor laterale (—0,60 pînă la 0,95), petice din ultima pardoseală din cărămizi dreptunghiulare (30/29 x 16/15 x 5,50/5 cm) așezate cap la cap. Nivelul pardoselii în altar este marcat printr-o talpă îngustă scoasă din fața interioară a pereților. Structura postamentului mesei este din aceeași bolovani mari din piatră de riu, ca și zidurile laterale și rar cite o cărămidă; postamentul s-a păstrat pe o adîncime variînd între 0,25—0,45 m deasupra pardoselii, avînd sub pardoseală între 0,40 pînă la 0,58 m, în timp ce zidurile laterale ale bisericii au sub pardoseli adîncimi între 0,90—1,20 m.

În sondajele din interiorul altarului s-au întilnit oseminte omenеști sub pardoseală, ceea ce dovedește că biserica a fost construită într-un cimitir mai vechi: mortii puteau fi îngropați în navă dar nici într-un caz în interiorul altarului. În fața mesei altarului, spre vest, s-au păstrat două schelete omenеști nederanjate, dar putrezite, fără inventar, care au putut fi îngropate în interiorul bisericii. În continuare, spre vest, la 1,90 m de postamentul mesei altarului se află un zid suport pentru pardoseală, format dintr-un singur rînd de cărămizi, așezate pe lat, cu baza pe pămîntul viu, a cărui formă inițială verticală s-a curbat sub presiune. În fața altarului zidul se întoarce spre sud în forma literei gama mare (Г); În dreapta suportului, pardoseala este formată din două și trei rînduri de cărămizi, suprapuse, intercalate între straturi de mortar și nisip, rîndul de deasupra datînd de la ultima renovare a bisericii. Pe marginea dinspre latura de nord s-au păstrat dale mai din piatră din pardoseală făcînd pe partea de deasupra, cu dimensiuni de 1,80 m lungime, 0,80 m lățime și 0,25 m grosime, urmate spre interior de dale mai mici, de 1,10 m lungime, 0,60—0,70 m lățime și 0,15 m grosime. Deasupra uneia din cele două dale mari

s-a găsit răsturnat un stîlp din piatră albă cu profile gotice, marcînd probabil despărțirea altarului de restul bisericii, dacă nu cumva a fost deplasat acolo de la nișa cu vasul de abluțiuni, unde servesc ca suport al acestuia.

La capătul zidului suport de pardoseală, spre vest, de asemenea pe axul longitudinal, se află un osuar de forma unui cavou dreptunghiular cu pereții dintr-un singur rînd de cărămizi, lung de 2,12 și lat de 0,74 m, adînc de 1,10 m de la pardoseală pînă la pămîntul viu, avînd deasupra o piatră de 2,12 m lungime, 1 m lățime și 0,24 m grosime. Peretele de nord a cedat în urma tasării terenului datorită unei gropi din apropiere, spre nord, făcută curînd după ruinarea bisericii în prima jumătate a sec. XVII-lea și piatra presată de deasupra s-a rupt în două pe la jumătate. Cărămizile osuarului au dimensiunile de 0,31 x 0,155 x 0,45 m, diferite de cele ale zidului suport de pardoseală (0,23 x 0,18 x 0,04 m). În osuar s-au găsit amestecate cu moloz 3 cranii, femurele de la 5 schelete, coaste, brațe, vertebre. Osuarul avea probabil un rost funcțional, deoarece piatra de deasupra se afla la nivelul cărămizilor ultimei pardoseli.

În forma inițială nava din fața altarului a fost în întregime pardosită cu dale mari din piatră, pentru care s-a construit zidul suport împotriva tasării pămîntului de dedesubt. Cînd s-au prelungit zidurile laterale, dalele mari au fost lăsate pe lîngă pereții vechii biserici, iar cele de dimensiuni mai mici au fost intercalate printre pardoselile de cărămizi ale adosului navei. În secțiunea transversală din navă, sub pardoseală, pămîntul era afinat, negru, cu pietriș, oseminte omenești și cuie de cosciug, printre care s-au găsit la —1,25 m de la suprafață, sub pardoseală cinci mone de care provin de la morții ale căror oseminte nu s-au mai păstrat în schelete întregi: doi oboli de aramă emiși de Sigismund I (1387—1437), doi oboli de aramă de la Vladislav (1440—1444) și un dinar Rudolf II (1576—1611). Deși morții se îngropau atît în afară cît și în interiorul navei bisericii, cum preciza și Bakšići pentru biserica mănăstirii, osuarul primea probabil osemintele deshumate din interior cu ocazia unor înmormintări noi.

În altar s-a putut observa structura pardoselii. Partea cea mai de sus era formată dintr-un rînd de cărămizi (0,30 x 0,16 x 0,55) pe lat, peste un strat de nisip de 0,08 — 0,10 m. Sub nisip se afla un strat de mortar din var și nisip gros de 0,10—0,12 m, sub care era așternut un alt strat de nisip de 0,08—0,10 m, peste un strat de mortar din var și nisip, gros de 0,05—0,06 m. Întreaga suprapunere forma o podină rezistentă ca un zid orizontal, sprijinită de talpa zidurilor laterale ale bisericii și postamentul mesei altarului. Suprapunerea corespunde la două etape de construcție. Prima, cea de jos, a fost așternută la construcția bisericii dintr-un strat de mortar, mai gros, de 0,10 m și peste aceasta un nou strat de nisip și s-a refolosit cărămida veche, înlocuindu-se cea deteriorată. Pe lîngă ziduri s-au păstrat dalele mari de piatră, iar cele din mijloc s-au ridicat și s-au intercalat printre cărămizile pardoselii din spațiul nou construit. În interiorul navei, unde intervențiile asupra pardoselilor erau mai dese, din cauza înmormintărilor, s-au observat cîte două sau chiar trei rînduri de cărămizi, suprapuse în pardoseală printre straturile de mortar și nisip, care n-au mai putut păstra aceleași niveluri de grosime.

În săpătură s-au găsit patru tipuri de cărămizi : două pentru pardoseli, unul pentru zidul suport și un tip special. Primele două tipuri au fost folosite diferit : cele de 0,30 x 0,155 x 0,055 erau așezate cap la cap în altar, pe cînd în jumătatea dinspre intrare din corpul navei vechi și în spațiul adăugat erau așezate în zig-zag. În rest, din fața altarului pînă la jumătatea navei vechii biserici au fost folosite cărămizi de 0,215/0,21 x 0,176/0,16 x 0,05 m., provenind de la pardoseala construcției inițiale. Pentru zidul suport de pardoseală s-au folosit cărămizi de 0,23 x 0,18 x 0,04 m., tip care arată că zidul a fost construit cu ocazia unei reparații a pardoselii din dale de piatră. Tipul special de cărămizi are 0,235 x 0,185 x 0,155 m., fiind jumătate profilat în formă de cruce, iar cealaltă jumătate în formă obișnuită cu umerii dinspre profile rotunjiți. O cărămidă asemănătoare s-a găsit în săpăturile din 1961 de la prima biserică a curții domnești, de lângă Chindie, cu ocazia pregătirii lucrărilor de restaurare.

În moloz nu s-au găsit fragmente de tencuieli pictate. Chiar dacă au existat, picturile au fost îndepărtate pe vremea luteranilor, înainte de ruinarea bisericii. În peretele de nord a existat o nișă cu șpaletii evazați spre interior, avînd în partea de jos, la nivelul pardoselii, împlîntată o piatră tăiată în formă de trapez cu bazele de 1,05 x 0,85 m., lată de 0,40 m. și înaltă de 0,20 m. Aceleași nișe îi va fi aparținut o piatră semiovală lungă de 1,12 m., lată de 0,42 m și groasă de 0,20 m., care va fi fost de asemenea împlîntată între pereții evazați ai nișei, la nivelul superior al unei mese înalte, pe care s-a aflat vasul de piatră pentru abluțiuni.

La nivelul frontal al bisericii zidăria a fost prelungită spre nord pentru construcția unei încăperi care să servească drept sacristie, din același material și cu grosimea zidurilor de 1,10 m. Adaosul măsoară la exterior 4 m N-S și 7,12 m E-V, cuprinzînd o suprafață interioară de 3 m. N-S și 5 m E-V. În pereții păstrați nu se vede nici o urmă de deschidere care să fi fost folosită drept intrare din exterior. Dat fiind că pereții sînt mai înguști decît ai bisericii și că nu s-a prevăzut nici o deschidere pentru acces din exterior, rezultă că sacristia a fost construită după terminarea bisericii și atunci s-a deschis o intrare, spărgîndu-se zidul în dreptul nișei, comunicarea cu sacristia făcîndu-se prin interiorul bisericii. Pardoseala sacristiei se află mai jos decît nivelul celei din nava bisericii, la 0,70 m. deasupra pămîntului viu, sub stratul depus de 0,90 m., care acoperă și părțile interioare ale zidurilor. Piatra de la baza nișei a fost înlocuită cu alta, cu un profil de 0,10 m. spre sacristie, formînd un prag înalt de 0,20 m. față de treapta deschisă ulterior în zidărie.

Sondînd colțul nord-vestic al sacristiei, am constatat că zidăria nu continuă spre nord, nici spre vest.

Sacristia îndeplinea și rol de contrafort pe latura de nord a bisericii. În dreptul ei, pe mijlocul peretelui nordic, s-a ridicat un contrafort, din pietre de rîu mai mici, scos în afara zidului cu 1,25 m., lat de 1,10 m. Un zid din piatră luată din zidurile bisericii, puțin oblic față de axul longitudinal al bisericii, adînc de 0,55 m. și lat de 0,50 m., datează din secolul trecut și a servit drept suport pentru vreo șandramă din scînduri.

Gardul din uluci care desparte proprietățile Brănișteanu — Dițu Decebal trece de la nord spre sud, pe la mijlocul mesei altarului, iar gardul care desparte curtea Dițu de cea a fostului pension Paulina Ionescu trece de la vest spre est, pe la mijlocul sacristiei. Cea mai mare parte din urmele bisericii se află în prezent pe proprietatea Dițu Decebal.

Biserica inițială nu avea decît 15,50 m. lungime (13 m. în interior) și 9,50 lățime (7,70 m. interior). În jurul anului 1500 s-a simțit nevoia alungirii construcției pentru a face față creșterii numărului de enoriași. În acest secol, partea centrală a peretelui vestic a fost demolată pe o lungime de 5 m. (intrarea veche avea o deschidere de 4 m., în care intrau portalul și blocurile laterale din piatră de talie, suprapuse) rămînînd din peretele vestic 1,20 m. spre nord și 1,50 m. spre sud. Zidurile laterale au fost continuate spre vest, dar nu în prelungirea zidurilor vechi și deplasînd spre sud peretele nordic cu o jumătate de metru (0,45 m), iar pe cel sudic cu 0,65 m., ieșind în afara peretelui sudic al vechii biserici cu 1,75 m., obținîndu-se astfel și o lărgire a interiorului cu aproape jumătate de metru (8,15 m) față de cea a vechii nave (7,70 m). Căpetele fragmentelor de ziduri rămase din peretele vestic au fost placate cu blocuri dreptunghiulare de piatră de talie din calcar, cu laturi de 1 m. spre deschidere și 0,60 m. în lungul zidului, din care nu s-au mai păstrat decît cite una la fiecare capăt, neprofilate. În dreptul intrării lărgite, cărămizile pardoselii au fost dublate, peste care s-a așezat în marginea dinspre interior un rînd de cărămizi pe cant, formînd astfel un tampon pentru împingerea pardoselii din prelungirea navei, mai ridicată decît cea din vechea navă cu 0,20 — 0,25 m. Pragul acesta a acoperit atît temelia capetelor de ziduri demolate, cit și spațiul din dreptul vechii intrări, în lungime de 4 m., care nu avea temelie. Cărămizile din pardoseala adaosului prelungit sînt așezate în zig-zag sau cap la cap, pe alocuri fiind intercalate pietre mari fețuite pe partea superioară și pe laturi, lungi de peste 1 m., aduse din centrul vechii nave, unde au fost înlocuite cu cărămizi, pentru a se obține un aspect unitar întregii pardoseli.

Existența unui garaj, cotețe și caldarîm ne-au împiedicat să continuăm sondajele în această prelungire, lungă de 20,70 m., care împreună cu cei 15,50 m. ai vechii biserici ajunge la o lungime de 36,20 m. (33,85 m. interior), mai mult decît cei 40 de pași, indicați de Baksic, iar lățimea de 10,35 m. (8,15 m./7,70 m. la vechea navă, în interior).

Peretele de vest al bisericii se află sub casa Dițu Decebal. Lingă jumătatea de nord a peretelui bisericii, unde casa Dițu este mai retrasă spre vest, s-a păstrat o tainiță, largă de 1,25 m. și lungă de 4,25 m. Din peretele estic al tainiței nu se mai păstrează decît 1,95 m., gros de o lățime de cărămidă de 0,13 m. Peretele vestic al tainiței are 0,27 m. grosime, lucrat în două rînduri de cărămidă pe lat. Pardoseala este formată dintr-o placă de mortar din var și nisip. Zidul estic păstrat este înalt de 1,60 m. Tainița a fost boltită și a avut cel puțin două arce dublouri, unul la capătul de nord — unde se afla intrarea cu treaptă de coborîre și altul la mijloc, la distanța de 1,30 m., lățimea arcelor fiind de 0,23 m. și grosimea de 0,15 m. Din capătul nordic al tainiței pînă la peretele sudic al bisericii sînt 7,75 m. Menționăm că pietrele neprofilate din pardoseli și de la peretele vestic al bisericii inițiale au rămas

pe același loc.

Am cercetat spațiul din jurul bisericii prin câteva sondaje pentru a controla existența altor construcții — case, chilii, atenanse, vreo împrejmuire de zid — dar n-au găsit nici o altă urmă de construcție în afară de cea dezafectată de lărgirea străzii Mihai Bravu, care, după stratigrafie și materiale ceramice, datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea, sau prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Întrucît, în jurul bisericii se afla cimitirul, nu se poate să nu fi existat o împrejmuire a incintei, care trebuie să fi fost mult mai întinsă, în afara spațiului cercetat.

În sondajele din jurul bisericii s-au întîlnit numeroase morminte, atît în grădina Brănișteanu și curtea Dițu, cît și în curtea Paulina Ionescu. Într-unul din curtea Brănișteanu s-au găsit 3 monede, în altul din curtea Nicolescu (Dițu) un topor tipic pentru secolul al XIV-lea (cu ceafa prelungă), în altul o șuviță de păr cu un fragment de ac din aramă, la altul un ciucure din așa-zis fir de aur, foarte obișnuit în sec. al XIV-lea. Nu am găsit nici o monedă românească, deși numai la o sută de metri spre nord s-a descoperit, în 1936, un tezaur de 6172 monede de argint, din care numai 7 străine, majoritatea fiind ducăți și bani din emisiunile domnului Mircea cel Bătrîn. Am găsit, în schimb, o oală cu 72 florini din argint emiși de orașele Țărilor de Jos în secolul al XVII-lea, cînd biserica sașilor era de mult ruinată, în interiorul colțului nordic al altarului, la 0,30 m. adîncime de la nivelul actual.

Îngroparea în primul unghi dinspre nord al zidului altarului (la — 15 cm. de la suprafața zidului, care atunci va fi fost mai înalt) lîngă perete, arată că de la părăsirea bisericii pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se depusese un strat gros de aproape un metru de moloz și pămînt deasupra pardoselii. De la 1595 pînă către sfârșitul secolului al XVII-lea biserica nu mai fusese deci folosită și nici cimitirul din jurul ei. Pentru nevoile cultului și înmormîntării catolicii foloseau de acum înainte biserica mănăstirii, iar luteranii care mai rămăseseră în Tîrговиște vor fi folosit aceeași biserică, revenind la catolicism.

Data construcției bisericii sașilor, stabilită după vasul pentru abluțiuni, 1417, este confirmată de cei doi oboli din emisiunile de pînă la 1407 ale regelui Sigismund I (scut fasciat pe revers, armele vechii Ungării). Monede mai vechi nu s-au găsit. Totuși, mulțimea osemintelor împrăstiate în grămezi din cimitirul și din altarul bisericii, dovedește o folosire cu mult mai veche a locului în scopuri religioase decît această dată, construcția bisericii făcîndu-se într-un cimitir preexistent bisericii despre care s-a scris mai sus, care va fi avut ca locaș de închinare o casă improvizată ca biserică sau o biserică din lemn.

Din săpături nu se poate stabili data precisă a renovării. După criteriile stilistice, prin comparație cu monumentele de la Cîmpulung Muscel, P. Chihaiia a propus o dată în jurul anului 1500⁷⁶ care pare să fie o intuiție justă. Același autor propune anul 1485 pentru începuturile mănăstirii franciscane, pe vremea domnului Vlad Călugărul, con-

76. Op. cit., p. 365

jecturînd anii 1225 și 1455 înscriși în „Istoria mănăstirii”, în 1485.⁷⁷

Ar trebui să avem în vedere că biserica veche a sașilor a influențat proporțiile mănăstirii Dealu cu înălțarea pe verticală și spațiul transversal îngust, caracteristice stilului gotic, în timp ce ornamentarea fațadei vestice de tradiție armeano - constantinopolitană, corespunzătoare Renașterii occidentale, constituie o replică la decorurile bisericii sașilor, ca și la episcopala de la Argeș. Între 1515 — 1517 biserica Mitropoliei primea un pronaos neobișnuit de mare în comparație cu bisericile de pînă atunci, care putea fi inspirat de restaurarea și prelungirea bisericii sașilor, conferindu-i o eleganță care mulțumea înaltele însușiri artistice ale domnului Neagoe Basarab. În acest răstimp, după 1501 și înainte de 1515 trebuie să fi avut loc restaurarea bisericii sașilor, în timpul unuia dintre acești doi mari ctitori sau poate chiar sub Mihnea cel Rău (1508—1509), despre care se știe că era catolic, cu aceiași meșteri care vor lucra și la biserica Mitropoliei — Georgius Zigelerus și Johannes Ahs.

„Istoria mănăstirii” din 1761 și manuscrisul de la Arhivele Statului din Deva au păstrat textele întregi a două inscripții de pietre de mormînt în limba latină, una a soției secretarului polon al domnului Matei Basarab. Ioan Starzawski, din anul 1647, și cealaltă din 1711, a unui copil al lui Bartolomeo Ferrati, medicul domnului Brîncoveanu. De pe o a treia piatră nu se mai putea citi în 1761. decît „erectum est” — „s-a ridicat”, care probabil a fost inscripția votivă a bisericii. Nici una dintre aceste pietre nu se mai află la biserică. Se păstrează încastrată în perețele sudic al pridvorului piatra de mormînt a lui Dominic de Fontana din 18 aprilie 1727, consemnată și în alte izvoare.⁷⁸

Opinia lui P. Chihaia că inscripția publicată de V. Drăghiceanu în 1931⁷⁹ era partea inferioară a pietrei Sofiei Borkje Starzawska,⁸⁰ nu este justă. În realitate era tot fragmentul desenat de Isler, dar început din altă parte a inscripției. Partea inferioară a pietrei este cea cu inscripția publicată de N. Iorga, începînd cu „...«De»o spiritum” pînă la „-în pa- ce” și adaosul din rîndul de pe margine „Sofia Borkja Taer -govsti” cu informația: „Fragment de piatră sepulcrală în curtea casei parohiale catolice din Tîrgoviște”,⁸¹ fiind cam a treia parte din piatră întregă.

Unul din cele două clopote dăruite de domnul Constantin Brîncoveanu cu ocazia restaurării bisericii și a turnului - clopotniță⁸² a ajuns la biserica Sf. Nicolae Andronești, avînd o inscripție cu caractere gotice : „Campus gloriose virginis MDCC” — „clopot (dedicat) Fecioarei glorioase. 1700”.⁸³

77. Ibidem, p. 358.

78. J. A. Vaillant, op. cit., p. 314-320 ; Emile Isambert, *Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l'Orient*, ed. II, Paris, 1873, p. 956-957 ; Arh. St. Buc., ms. rom., 730, f. 46 v ; ms. rom. 739, f. 21 v ; R. Gioglovan, M. Oproiu, op. cit., p. 37-38.

79. B.C.M.I., XXIV, p. 42.

80. Din cetățile de scaun, p. 362 ; idem, *Monumente gotice în Tîrgoviște*, p. 37-38.

81. *Studiul și documente*, II, Buc., 1901, p. 278.

82. *Arhiva istorică a României*, p. 53.

83. N. Iorga, op. cit., p. 353 ; R. Gioglovan, *Clopotul bisericii domnești din Tîrgoviște*, in *Valachica*, I, 1989 ; R. Gioglovan, M. Oproiu, op. cit., p. 224 ; C. Nițescu, *Biserici din epoca lui Matei Basarab*, in G.B. nr. 7-8, 1963, p. 704.

Sforțările depuse de clerul romano-catolic și-au atins scopul: întregul patrimoniu urban și funciar al bisericii sașilor a ajuns în proprietatea mănăstirii. Nici o comunitate luterană nu a revendicat terenul și ruinele bisericii sașilor și nici cele 25 pogoane de vie de pe Valea Sașilor. Mai mult chiar, mănăstirea a obținut și terenul vecin, unde fusese piața — Piața sașilor al căruj rol l-a moștenit „Tîrgul dinăuntru“, cu negustori români și greci, grupați în jurul „Bisericii tîrgului“ și al „Bisericii grecilor“, pînă în fața Mitropoliei, și „Tîrgul de afară“ săptămînal. Călugării franciscani au folosit terenul fostei piețe a sașilor, cuprins între actualele străzi Mihai Bravu și Narciselor, plantînd pomi și vie, iar alte terenuri vînzîndu-le pe termen lung, cu embatic, în bani sau ceară pentru lumînări. Așa au fost cele patru locuri cumpărate de Văcărești din dreptul Bărăției, precum și grădina vecină de sus, a lui Dima papistaș, în 1783, feciorul lui Nicolae Papistaș și, de asemenea, a lui Constantin Cioran și vecinii lui, din jos pe locurile Văcăreștilor. La 22 mai 1785 ispravnicul județului Dîmbovița, Iordachi, raporta că egumenul Bărăției, Iercuper, se judeca cu Lazăr Chioșca, pentru o grădină cu pomi de lîngă grădina Bărăția pe care-l stăpîniseră paterii dinainte de războiul 1736—1739 pînă la războiul ruso-turc din 1769—1774, de cînd îl ocupase Chioșca, fiind vecini, iar terenul fiind „loc domnesc, ce este slobod“. Vecinii, Nicolaie Botezat și fratele său Gheorghe și bătrînul Rizea spuneau la judecată că pămîntul fusese într-adevăr domnesc, dar din vechime fusese cuprins de epitropii Bărăției. Sentința hotăra să se înapoieze grădina Bărăției care ceda un număr de pomi uzurpatorului.⁸⁴ În 1801, grădina Bărăției, avea ca vecini biserica Buzinca, „drumul Bărăției sau Ulița Bărăției“, „locul Văcărescului“ (Penitenciarul de mai tîrziu), „biserica Sfetii Nicolae cel Vechiu“ (Sf. Împărați) și drumul Buldumeștilor (actuala stradă C. Brîncoveanu).⁸⁵ Spre răsărit de str. N. Bălcescu, unde fusese biserica sașilor, mănăstirea nu mai stăpînea nimic.

Din 1812 pînă în 1833 mănăstirea din Tîrgoviște devenea metoh al celei din București⁸⁶ și în această situație veniturile i-au fost folosite pentru clădirea bisericii catolice din București.⁸⁷ Din 1833 mănăstirea din Tîrgoviște este supusă bisericii din Rîmnicu Vilcea. La vizita parohului din Rîmnic, Emerich Klempay, în 1833, toată era în ruină și, sfătuindu-se cu starostele sudiților austrieci, Ignatz Gottwald „pharmacopaeus“, și cu alți negustori, a contractat cu Ioan Tolea, prezident al Tribunalului, care avea deja din 1831 un contract cu Nazarius Szabo „praesidens et administrator parochiae catholicae tergovistiensis“, să ia în arendă pe 9 ani averea mănăstirii începînd din 1835, fără chilie, dar cu obligația să șindrilească din nou casele cele mari, să învelească grajdul cel nou și să repare „odăile de jos“, să lucreze și să împrejmuiască viile de pe Valea Sasului și de la Cornet, pe dealul Viforîtei, și să primească la casele Bărăției pe preotul ce venea din cînd în cînd pentru slujbele catolicilor, lăsînd și odaia ce este în mîna stîngă a sălii spre a

84. N. Iorga, op. cit., p. 237.

85. Ibidem, p. 247.

86. Ibidem, p. 255, 445.

87. Ibidem, p. 374-376 ; Raportul lui Fleischskl din 3 ianuarie 1918.

sluji preotul întrinsa, fiindcă nu este biserică, dînd și hrana preotului la puține zile cît va ședeă.⁸⁸

Despre moșia Șotînga nu se vorbea nimic în contractul cu Tolea.

Este greșită informația din „Istoria mănăstirii franciscane din Tîrgoviște“ că moșia i-a fost dăruită de Mihnea al III-lea Radu (1658—1659).⁸⁹ Donatorul era Mihnea al II-lea (Turcitul) — a cărui mamă, Ecaterina Salvaresso, era catolică — în a doua domnie (1585—1591), în anul 1586—1587. deoarece la un proces, apărătorul dovedea cu documente că mănăstirea stăpînise neîntrerupt moșia de 210 ani. Era numai o parte din moșie și șase case de rumâni, urmașii lui, Epure, care între timp se răscumpără de rumânie și redeveniseră din nou moșneni, coproprietari cu urmașii altor trei moșii : Piprești, Balicești și Belcești, iar altă parte era a lui Iordache Văcărescu. În 1754 se hotărîneau cele trei părți de moșie și șase case de rumâni, urmașii lui. Epure, care între timp se care nu erau mulțumiți moșnenii și barații. O nouă hotărnicie sub conducerea lui Constantin Catargiu îl nemulțumea pe Iordache Văcărescu. În 1783 se schimbă iar hotarele după cercetarea ispravnicului județului, Radu Goleacu, dar rămîneau din nou nemulțumiți moșnenii. S-a ajuns apoi la o împăcare, Constantin Cioran, care primise în dar moșia de la Iordache Văcărescu, lăsînd o parte de loc moșnenilor la începutul anului 1787.

În timpul războiului ruso-austro-turc barații s-au refugiat în Transilvania, după ce asiguraseră avutul mănăstirii pe la diferiți oameni din Șotînga. În vara anului 1789, Dobre al Vladii, care era dăvar la Mustafa-aga, beșleagă la Tîrgoviște, a pîrît averea mănăstirii, fiind prădat de turci; patru boi, un cazan de rachiu, 16 stupi, 2000 ocale de porumb, 350 vedre cîvin, 2 buții de tescovină, dijma și claca de pe moșia Șotînga. Totodată, un Ion Ropotan, „au luat colac 10 taleri“ și a arătat turcilor hotarele moșiei baraților.⁹⁰ În același timp, mare parte din moșia baraților fusese cotropită de moșneni și mai mult de Constantin Cioran, cu care mănăstirea

88. Arh. St. Tîrgoviște, fondul Ocirmuirea jud. Dimbovița, dos. 1007/1837. Mănăstirea avea, de asemenea, o casă cu terenul ei peste drum de biserică, actuala casă parohială, datînd din secolul al XVII-lea. Gabriel Mancici nota că lingă mănăstire se afla o grădină „all'italiana“ în comparație cu care nu exista alta asemănătoare în toată Țara Românească : „adesea, atît eu și părinții care sînt cu mine stăm afară de mănăstire într-o casă vecină, care e a noastră, în care totdeauna stat 3 sau 4 preoți, trăind din produsul acestei vii“. În secolele XVIII și XIX casa a servit și ca spital și școală sub îngrijirea celor trei-patru călugări ai mănăstirii. Între timp a mai suferit mici modificări. Pridvorul era deschis, cu intrarea dinspre grădină, în prezent dinspre stradă. Din pridvor se intră într-o sală centrală avînd cîte două încăperi în stînga și dreapta ca la vechile case românești. Una din încăperile dinspre stradă este boltită și a servit drept capelă din 1738 pînă în 1898, cînd s-a restaurat biserica. Celelalte au plafoane orizontale. Pivnița este mare cît casa, cu intrarea dinspre stradă, boltită, avînd două încăperi, cea din fund mai spațioasă. În pereți sînt deschise nișe cu părțile „perioare în arc rotund, una păstrînd un ornament spiral în tencuieli. Plafoanele, de stejar cioplit se sprijină pe birne groase de stejar, care se întînesc pe un stîlp central din cărămizi. Curtea mai are în prezent 3700 m.p., inclusiv terenul clădit (Informație de la monseniorul Augustin Francisc, fost paroh al bisericii catolice din Tîrgoviște).

89. Arhiva istorică a României, p. 52.

90. Studii și documente, II, p. 238-239.

intră într-un lung proces care se încheie abia în 1810 printr-un act de împăciuire între părți. Comentatorul „Istoriei mănăstirii“ nota greșit că preotul Ambrozie Bobiech a vîndut partea mănăstirii de la Șotînga boierului Cioran încă din 1763. În 1810, egumenul mănăstirii, Ienuper, făcea învoieli agricole cu locuitorii din Șotînga.⁹¹ După această dată moșia a fost vîndută lui Constantin Cioran, înainte de 1833.

Dania domnului Mihnea al II-lea Turcitul fusese lărgită prin cumpărături ajungînd pînă în drumul Cîmpulungului, în marginea căruia, la capătul de est al satului Gheboieni, în 1721 a fost ridicat un monument cu următoarea inscripție : „I. H. R. I. Haec crux erecta est pro eterna memoriae tempore secundi provinciala in sa R.P. Blasii Marinovica me P.F. Giorgio Duralin, Felicii secundi gubernii Sermi. prp. Mavrocordati Ca. Maria, mensis 9, anno Domini 1721 insimul cum functo locoi-“. Pe verso, cam același text, în românește : I.N.T.I. Ist Această cinstită și dumnezească cruce se-au ridicatu de nume în zilele luminațului domnu Nicolae Alexandru voievod și în zilele a doara cistitului provincialului popi Blaj Marinovică de la minie popa Ghiura Duralin de care s-au cumpărat moșia de s-au ...e ac... chih“. Monumentul se află în prezent în colecția lapidariului Muzeului din Tîrgoviște, dar piua a rămas pe loc unde se afla. Din textul inscripției se vede că a fost ridicată în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1715—1716 ; 1719—1730). R.P. Vasile Marinovici este notat în tabloul stareților dinainte de 1709 (fără date cronologice). După această inscripție poate fi intercalat și între 1719 (R.P. Gavril Marcici) și 1723 (R.P. Grigorie Francovici). „Popa Ghiurie, egumenul de la mănăstirea ot Tîrgoviște“ este cunoscut dintr-un zapis din 4 iunie 1719 al lui Oprea cu soția sa Stoica, care îi vindeau 45 stj. de moșie la Tîrgoviște și ca martor al unui împrumut de bani din 18 iulie 1731.⁹²

În concluzie, monumentele gotice din Tîrgoviște constituie un capitol important din istoria orașului sub raport economic, politic, demografic și social-cultural. Primul și cel mai vechi monument gotic a fost biserica sașilor, ridicată de coloniștii sași înainte de anul 1417, data fiind înscrisă pe un recipient din piatră pentru abluțiuni. Cele mai vechi monede descoperite în interiorul bisericii, sub pardoseală, datează de la Sigismund I de Luxemburg (1387—1437). Biserica a fost construită într-un cimitir mai vechi, după cum se dovedește cu mulțimea mormintelor din jur și chiar de sub pardoseala altarului bisericii. Prin comparație cu existența coloniei săsești de la Cîmpulung Muscel (înainte de 1300), propunem stabilirea primilor coloniști sași la Tîrgoviște în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Prin activitatea lor negustorească și meșteșugărească coloniștii sași au avut un rol important în dezvoltarea așezării de pe cursul superior al Ialomiției, înlesnind trecerea de la „tîrg“ la „oraș“. Dezvoltarea orașului și activitatea economică înfloritoare a determinat pe Mircea cel Bătrîn (1386—1418) să-și stabilească o reședință domnească la Tîrgoviște încă din primii săi ani de domnie. Ca urmare

91. Ibidem, p. 248.

92. Ibidem, p. 230-231.

a dezvoltării economice a oraşului colonia săsească a crescut ca număr de locuitori și s-a impus extinderea spațiului interior al bisericii prin prelungirea zidului spre vest la începutul secolului al XVI-lea.

În condițiile dominației otomane, când Țările Române au fost întoarse cu fața spre Constantinopol, de la mijlocul secolului al XVI-lea, Bucureștii întrec Tirgoviștea din punct de vedere economic. Negustorii și meșteșugarii, printre care și sașii, se mută la București și colonia săsească de la Tirgoviște se destramă. Între timp, de pe la 1500, cele mai multe familii săsești din Tirgoviște adoptaseră luteranismul și în biserică slujea un preot luteran. Lovitura de grație a primit-o colonia săsească în timpul luptelor dintre oștile conduse de Mihai Viteazul și oștile otomane ale lui Sinan pașa. În timpul ocupației otomane (septembrie 1595) biserica a fost ruinată și de atunci nu s-a mai ridicat pînă la desființarea ei totală, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Aceasta o demonstrează lipsa monezilor din secolele următoare din morminte și un tezaur îngropat în biserică în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pe la începutul secolului al XVI-lea s-a ridicat la Tirgoviște mănăstirea franciscană, cu călugări misionari franciscani. Aproape un secol au dăinuit ambele unități romano-catolice. O adevărată criză de enoriași a întîmpinat mănăstirea pe vremea luteranizării sașilor, dar curînd avîntul contrareformei s-a simțit și la mănăstirea din Tirgoviște. Distrugerea bisericii sașilor în 1595 i-a favorizat, puținii luterani neavînd posibilitatea să o restaureze, mulțumindu-se să revină la catolicism și să folosească biserica mănăstirii în timp ce alții, luterani mai ales, au continuat exodul început cu cîteva decenii mai devreme. Întregul patrimoniu al bisericii sașilor luterani, pe care-l deținea de pe vremea strămoșilor lor catolicii, a trecut pe seama mănăstirii, inclusiv cele 25 ha de vie de pe Valea Sașilor. Mănăstirea a mai primit de la domnul Mihnea al II-lea Turcitul, o parte din moșia Șotînga, cu șase case de rumâni. Rumânii s-au răscumpărat, dar călugării au lărgit moșia prin cumpărături, ceea ce a constituit un suport material al continuării existenței mănăstirii catolice în tot secolul al XVII-lea, deși unii dintre catolici și chiar dintre călugări trecuseră la credința băștinașilor între care trăiau, primind numele „Botezatu”. Cu ocazia numeroaselor restaurări ale bisericii mănăstirii, după Matei Basarab, probabil pe vremea domnului Constantin Brîncoveanu, care a restaurat ultima dată biserica mănăstirii, piatrăria ornamentală a bisericii sașilor a fost transferată la biserica mănăstirii, iar o parte din aceasta la biserica Crețuleștilor, construită puțin după 1700 de Iordache Crețulescu și soția sa Safta, fiica domnului Brîncoveanu, unde se găsesc și în prezent: un portal și trei rame de ferestre — toate de la biserica ruinată a mănăstirii, portalul provenind acolo de la prima biserică a sașilor. Războiul austro-turc din 1738 a ruinat pentru ultima oară biserica mănăstirii, care nu se mai restaurase pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea.

Ultimul gardian al mănăstirii a fost Ienuper, între 1796—1810, care era și econom al bisericii romano-catolice.

Din 1811 mănăstirea nu mai avea preoți proprii și numai cîteodată vin preoți catolici de la București sau Rimnicul Vilcea pentru diferite servicii religioase. Avera mobilă a fost vîndută în folosul bisericilor

din București și Râmnicu Vilcea, pînă și cea mai mare parte din terenurile din jurul bisericii. În secolul al XIX-lea s-au înmulțit familiile catolice din Tîrgoviște prin refugiați din Ardeal (sași, unguri veniți ca medici, farmaciști) și, către sfîrșitul aceluiași secol, emigranți din Italia, care și-au găsit de lucru în construcția de locuințe — zidari, decoratori, pietrari. Aceștia au dărîmat ruinele bisericii mănăstirii și au construit o biserică româno-catolică nouă în ani 1897—1898, care se află în ființă pe strada Narciselor, în care se păstrează numai piatra de mormînt a lui Dominic de Fontana din anul 1727 (?).

